

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS:

- Intendenten, fil. dr *Anna-Maja Nylén*, Stockholm:
Förskinnat som bondeplagg 77
The Leather Apron as a Peasant Garment 89

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

- Amanuensen, fil. kand. *Nils-Arvid Bringéus*, Lund:
Den kyrkliga seden ur sociologisk synpunkt.
Kommentar till ett nyutkommet arbete 90
Church Customs from a Sociological Point of
View 99

- Fil. dr *Arvid Bäckström*, Stockholm: Monterings-
bara hus på 1800-talet 100
Movable Houses from the Nineteenth Century 105

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Aron Andersson: English Influence in Norwegian
and Swedish Figuresculpture in Wood 1220—
1270. Anmäld av *Hans Wentzel* 106

KORTA BOKNOTISER:

- Lauritz Opstad: Moss Jernverk 107
Alf Henriksson och Birger Lundquist: Eriksgata 108
Gerda Billing: Den oförglömliga prästgården .. 108

RIG · ÅRGÅNG 34 · HÄFTE 3 1951

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museielektorn, fil. lic.

Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,

redaktionssekreterare: landsantikvariern, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,

Värmlands museum, Karlstad, tel. 114 69.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,

tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i

Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

Förskinnnet som bondeplagg

Av Anna-Maja Nylén

I föreliggande uppsats har samlats material belysande förskinnnet sådant det förekommit i mansdräkten hos svensk allmoge under senare delen och mitten av 1800-talet. Det utgöres av bevarade förskinn i Nordiska museet från 1800-talets mitt och senare del,¹ samtliga svar på Etnologiska undersökningens frågelista nr 97 Mansdräkten och Institutets för folk-livsforskning frågelista D:5 Förkläde och förskinn² samt en del boupptecknings-material.³

Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift, som från Nordiska museet överlämnades till professor Sigfrid Svensson på 50-årsdagen den 1/6 1951.

¹ Nordiska museet har 41 st förskinn, varav 21 st äro från Dalarna, 2 st från Dalsland, 1 st från Gotland, 1 st från Halland, 3 st från Hälsingland, 1 st från Småland, 2 st från Sörmland, 2 st från Uppland, 1 st från Västergötland, 2 st från Östergötland, 5 st ha tillhört hantverkare i Hälsingland, Medelpad, Skåne och Västmanland.

² På frågelista EU 97 ha hittills inkommit 98 svar, på Institutets för folklivsforskning frågelista D:5 Förkläde och förskinn 42 svar.

³ Samtliga bouppteckningar från V. Vingåkers och Österåkers socknar 1785—1865 (se tabeller i Nylén, A.-M., Folkligt dräktskick i V. Vingåker och Österåker), från N. Vånga sn, Skånings hd, Västergötland, 1750—1810, från Västerhaninge sn, Sotholms hd, Sörmland, 1770—1800, och från Sunnemo sn, Älvdals hd, Värmland, 1750—1810. Spridda bouppteckningar från Allbo hd och Sunnerbo hd, Småland, 1750—1820, från V. Göinge hd 1750

Beskrivning

Förskinnen äro i de flesta fall gjorda av brun- eller svartgarvat kalvskinn, dock ha även hudar av ungnöt, får, get och svin kommit till användning. Under slutet av 1800-talet och senare ha "förskinn" i viss utsträckning tillverkats av mollskinn eller blåtyg.⁴

Förskinnets utformning har helt betingats av djurhudens naturliga skapnad. Huden anbringades med halsdelen uppåt. Denna utnyttjades som bröstlapp och var genomskuren med ett hål för huvudet eller — vilket är det allra vanligaste — urringades och förlängdes på ömse sidor med skinnremmar, som fästades samman i nacken med ett spänne eller bildade fästen för en rem, som knäpptes fast och gick runt halsen på bäraren, bild 3. Övre delen av förskinnnet har allmänt kallats "bröstlapp", i Boda sn, Dalarna "skimpbröst"⁵ och remmen runt halsen "halsrem". I Kinds hd, Västergötland förekommer benämningen "halsgjord"⁶

—1820, från Västerbotten 1750—1820, från Sollerö sn 1750—1810, samt från Vånga sn, Finspånga läns hd, Östergötland, 1750—1810.

⁴ D:5 12788, 12847, 12799, 12599.

⁵ EU 18124.

⁶ EU 19083.

1. Vingåkersbonde med förskinn eller barmskinn. Detalj ur C. G. Pilos oljemålning *Gustav III:s kröning* 1782–93.

1. Vingåker peasant with leather apron or breast skin. Detail from C. G. Pilos' oil painting, *The Coronation of Gustav III*. 1782–93.

De främre benens skinn, "bellingar", "billingar"⁷ eller "föttlingar"⁸ förlängdes med ca 4 cm breda remmar, vilka vid påsättningen av förskinn lades om kroppen i midjehöjd, korsades i ryggen och fästes ihop med ett spänne av mässing på magen, bild 3. De kallades allmänt "livremmar" och kunde också fästas ihop med en sölja eller knytas samman.⁹ På de förskinn som utförts med störst om-

⁷ EU 18124 Boda sn, Dalarna, 24869 Siende sn, Västmanland.

⁸ EU 18832 Källands hd, Västergötland, 17671 Ydre hd, Östergötland, 19160 Östra hd, S. Vedbo hd, Småland, 19994 N. Vedbo hd, Småland.

⁹ EU 18618 Övertjurbo hd, Västmanland, 18298 Lyhundra hd, Uppland, m. fl.

sorg löper den ena livremmen genom en slits i sidan runt kroppen, vilket ger ett bättre läge på livremmarna, bild 4. För att hindra att halsremmen skavde, kunde en rem fästas från nacken ned till midjerebben. Den kallades ibland "åskledare".¹⁰

Nedtill var bakbenens skinn bortskuret och förskinnat avslutat med rundade eller raka hörn. Längden kunde variera. Från Ydre och Finspånga läns härad, Östergötland meddelas, att det fanns dels långa förskinn, som gick nedom knäet, dels kortare.¹¹ På bild 2 återges ett förskinn från Vånga sn, Finspånga läns hd, som når ned på halva låret. Liknande uppgifter lämnar en meddelare från Kumla sn, Västmanland: "Ett lite förskinn skulle räckta minst ett kvarter nedanför knä, å så brett att det räckte från den ena ytter-sömmen på byxorna till den andra. Så var det upptill försett med en s. k. bröstlapp i halvrund facon, vilken längst upp var (försedd) med ett lite knapphål så man kunde knäppa fast bröstlappen på en västknapp eller tröjknapp. Ett större förskinn var lite bredare, å lite längre, så det räckte nästan en halv aln nedom knäet, och så var bröstlappen större så den täckte nästan hela bröstet".¹²

De flesta förskinn, som beskrivas i uppteckningarna, återges i bild eller ha bevarats i museets samlingar, förete med smärre variationer här beskrivna drag. Endast från Boda och Rättviks socknar i Dalarna finnas förskinn, som skilja sig från denna typ, bild 6. Halsrem och bröstlapp äro här skurna i ett och fastsydda vid hålpåret, som genom en kraftig inskarning i midjan skiljer av

¹⁰ EU 18618 Övertjurbo hd, Västmanland.

¹¹ EU 17671 Ydre hd, Östergötland.

¹² EU 18618.

sig från den övre och nedre delen nästan som ett brett bälte. Det knäppes dessutom i sidan med knappar. Även från Delsbo sn i Hälsingland omtalas förskinn av detta slag.¹³

För övrigt kan man endast i detaljutförandet urskilja variationer. De dekorativt arbetade förskinnen ha dock en klart geografisk avgränsning, som står i ett tydligt samband med funktionen. Medan de enkla förskinnen vanligen äro slätgarvade och vända den blanka sidan utåt, äro de dekorerade förskinnen i många fall gjorda av sämskade hudar med kantningar och stansade skoningar i slätgarvat skinn, bild 3. Kanterna kunna också prydas med stickningar i flera rader, ibland med färgad tråd, medan de enkla förskinnen endast ha en renskuren kant. De ovannämnda förskinnen från Boda och Rättviks socknar, bild 6, äro inte sydda med tråd, utan bröstlapp, knappar, skoningar och remmar äro fästade med idragna smala skinnremmar, vilka samtidigt ge en dekorativ effekt.

Bröstlappen är i regel den del av förskinnets, som blivit föremål för den största omsorgen. Från Vånga sn, Finspånge läns hd, Östergötland har Nordiska museet ett förskinn av brun, på framsidan sämskad hud på vilket bröstlapp och midjeremmar bekläts med slätgarvat skinn. Bröstlappen har halsrem och en pincettliknande klämme, vilken enligt uppgift "begagnades i synnerhet om sommaren i stället för halsremmen och fästes då om skjortfällarna fram på bröstet eller vid västen". Ett annat förskinn från samma socken har skinnapplikationer i slätgarvat skinn och inträdda remmar i rött och vitt, bild 3. Ett exemplar från Österåkers sn, Sörmland har en bred bård med stic-

2. Kort förskinn buret av bonde från Vånga sn, Östergötland. (Efter R. Dybeck: Runa 1844, s. 106.)

2. Short leather apron worn by peasant from Vånga, Östergötland.

kade figurer. Vackert stickade halsremmar med foder av röd vadmal och underläggssöm i samma material på bröstlappen, stansade kanter och lackskinnsremmar kring halsen äro andra slag av prydnader, som varit vanliga, liksom spännar och knappar av tenn och mässing, bild 4.

Benämning

Det här beskrivna plagget har i riksspråket benämningen förskinn. Svenska akademiens ordbok ger följande förklaring av ordet: "Förskinn, arbetsförkläde av skinn (för smeder, murare, snickare m. fl. hantverkare) äv. i utvidgad anv. om arbetsförkläde av tyg (för manlig arbetare)". Hos allmogen tycks denna benämning ha varit allmän. Vid sidan av

¹³ EU 21199.

3. Förskinn, Vånga sn, Östergötland. (Nordiska museet, inv.-nr 1258.)

3. Leather apron from Vånga, Östergötland.

densamma ha emellertid andra mera ortsbegränsade benämningar varit i bruk. I Dalarna användes benämningen "skimp", "stjimp",¹⁴ i Östergötland, Sörmland, Gästrikland, Hälsingland och Medelpad "barmskinn",¹⁵ i Ovanåkers sn, Hälsingland även "bröstduk",¹⁶ på Gotland "skötskinn".¹⁷ Benämningen "fullmakt" anföres från Gotland¹⁸, "murarfullmakt", Västbo

¹⁴ Stjimp(a) går ursprungligen tillbaka på "skinn-hoppa" och förekommer i Älvdalsmålet i formen "stjinn-uppa". Levander, L., Dalmålet I, s. 64, II, s. 54, 221.

¹⁵ Nylén, o. a. a., s. 80, D: 5 12776, EU 21199, EU 35247.

¹⁶ Nord. mus. inv.-nr 11473.

¹⁷ D: 5 12596.

¹⁸ Som föreg.

hd, Småland¹⁹ samt från Västmanland. På Nordiska museet finnes ett förskinn använt av en gulddragare ävenledes kallat "fullmakt". Det är tydligt, att denna benämning tillkommit i hantverkarmiljö och har samband med skråorganisationen. De övriga, barmskinn, bröstduk och skötskinn äro rent folkliga benämningar och ge en intressant belysning åt plaggets funktionella och dräkthistoriska aspekter.

Förekomst och användning

I hantverkarens dräkt är förskinnets först och främst ett skyddsplagg, och så torde det nog i allmänhet ha uppfattats, även när det gäller folkligt dräktskick. En genomgång av det material, som står till förfogande från allmogemiljö visar emellertid, att detta endast är fallet i vissa delar av vårt land. Från Skåne finnes ingen uppgift om att förskinn använts dagligdags i arbetet av bönder. En meddelare skriver t. o. m. kategoriskt: "Förskinn till den manliga dräkten har aldrig förekommit".²⁰ Eljest är följande upplysning vanligast: "Så kallade förskinn ha mig veterligt aldrig tillhört den manliga arbetsdräkten, dock med undantag för yrkesmän, såsom smeder, skomakare m. fl., som använda det än i dag."²¹ I södra och sydvästra Småland, i Halland och på Öland rapporteras samma förhållande.²² Från Blekinge saknas såväl föremål och bilder som uppteckningar om förskinnets användning. Om förhållandena i Bohuslän vittnar endast en uppteckning av följande innehåll: "Egentligen var det knap-

¹⁹ D: 5 12613.

²⁰ D: 5 12612, Bjäre hd, Skåne.

²¹ D: 5 12621, Frosta hd, Skåne.

²² D: 5 12586, Konga hd, D: 5 12533, Allbo hd, D: 5 12528, Sunnerbo hd, 12620, Västra hd, Småland.

past någon annan än smeden och skomakaren, som nyttjade förskinn." ²³ På Gotland och från och med norra Småland, Västergötland och Dalsland samt vidare uppåt rapportera alla meddelare i regel att förskinnets hörde till allmogens normala utrustning på vardagarna, vilket här några utdrag ur uppteckningar från olika håll få vittna om: "Förskinn användes allmänt av männen." ²⁴ "På 1880-talet hade ju nästan alla karlar som arbetade förskinn, jag fick mitt första vid 12 års ålder 1886." ²⁵ "Förskinn hörde förr allmänt till arbetsdräkten för den arbetande befolkningen på trakten." ²⁶ "Men i Övre Ulleruds sn i Värmland, där jag var lärare vårterminen 1897 var varenda allmogeman klädd i förskinn inne jämt och skinnmössa satt jämt på huvudet hur varmt det än var inne. Ja, skolpojkar hade alla förskinn i skolan, och detta frapperade mej då." ²⁷ I Jämtland, Medelpad och Lappland tycks förskinnets inte ha varit så vanligt, utan endast använts av bönderna i vissa arbeten t. ex. odlingsarbete, körslor, dikning, tegelslagning osv. ²⁸ En meddelare skriver att förskinn aldrig använts i Rödöns och Lits socknar ²⁹ och i Stuguns sn påstås förskinnets vara ett plagg, som invandrande dalkarlar och värmlänningar på 50—60—70-talet förde med sig, och som de använde i sitt dagliga arbete. Det fick emellertid inte något insteg i byn och accepterades inte av ortsborna. ³⁰

4. Förskinn, "skimp", Mora sn, Dalarna. (Nordiska museet, inv.-nr 87607.)

4. Leather apron from Mora, Dalarna.

Från Härjedalen, Ångermanland, Västerbotten och Norrbotten föreligga inga uppgifter.

I Dalarna, Hälsingland, Gästrikland, Västmanland, Närke, Uppland, Sörmland, Östergötland och Värmland samt åtminstone i vissa delar av Västergötland har förskinnets fungerat inte bara som ett vardagens slitplagg och som ett skydd för kläderna i vissa sysslor utan som en fast beståndsdel i mansdräkten, brukad även vid representativa tillfällen. I Dalarna har det på Sollerö använts "både i helg och söcken", ³¹ (jfr bild 7), i Boda sn bars förskinnets "även då man skulle vara så att säga 'halvfin' såsom t. ex. då man gick på auktion, vid rotesammanskomster och husförhör, på färdvägar och stadsre-

²³ EU 18541, Inlands Nordre hd, Bohuslän.

²⁴ D: 5 12758, Hedesunda sn, Gästrikland.

²⁵ D: 5 12834, Fellingsbro hd, Västmanland.

²⁶ D: 5 12491, Kåkind's hd, Västergötland.

²⁷ D: 5 12810.

²⁸ D: 5 12778, Ragunda sn, Jämtland, D: 5 12771, Dorotea sn, Lappland, EU 38357, Timrå sn, Medelpad, EU 30767, Hamnerdals sn, Jämtland.

²⁹ D: 5 12504, Jämtland.

³⁰ EU 19013, Jämtland.

³¹ D: 5 12749.

5. Förskinn med vidhängande fågelsnaror i en klave av trä, Ovanåkers sn, Hälsingland. (Nordiska museet, inv.-nr 113010.)

5. Leather apron with appendant fowling snares in wood frame, from Ovanåker, Hälsingland.

sor m. m. Dock icke när man gick i kyrkan.”³² I Gagnefs sn brukades förskinnnet ”till helgdags- och arbetsdräkt”.³³ I Malungs sn bars det ”i äldre tid även till kyrkan”.³⁴ I Bergslagsområdet rubriceras förskinnnet dock endast som arbets- och vardagsplagg.³⁵

Från Delsbo sn, Hälsingland meddelas följande: ”Förskinn användes men kallades här för ’barmskinn’ och de voro sydda av kalvskinn och knäpptes på sidan. Dessa skinn användes på auktioner. De som användes i arbetet hemma voro sämre och

knäppta med spänne fram.”³⁶ Det bättre förskinnnet med knäppning i sidan som omtalas här är tydligen av samma slag som på bild 6.

En uppländsk meddelare berättar från sin hemsöcken, Söderbykarl: ”Förskinn skulle var man hava från minderårig till ålderdomen och användes både söcken och helg i hemmen och kunde även sitta på någon gång till kyrkan av en del personer så tillvida skinnnet var nytt.”³⁷

I V. Vingåker voro alla karlar klädda i förskinn, ”ej åt kyrka, men på resor, torgdagar, marken — — — eller auktioner” samt på dans.³⁸

Enligt Dybeck förekom förskinnnet i Vånga sn, Finspånge läns hd, Östergötland ”så heligt som söknet”.³⁹ Från denna socken har också bevarats ett förskinn med uppgift, att det begagnats till bröllopsdräkten, bild 3.

Från Källand i Västergötland meddelas följande: ”Diräckt till högtider användes ej förskinnnet, män gubbarna trivdes godt mäd sina förskinn, vid sammankomster i bygden och vid Julkalaser var däm ofta klädda i nya fårskinnspälsar, mäd förskinnnet innanför på västen.”⁴⁰ En mera vag uppgift om att förskinnnet brukats som högtidsplagg och i kyrkan lämnar en meddelare från Kåkindes hd. Han kompletterar den emellertid med en anekdot, som tyder på att så antagligen varit fallet i äldre tid.⁴¹

Motiveringen för bruket av förskinn står naturligt nog i relation till dess funktion. I de trakter, där det använts endast

³⁶ EU 21199.

³⁷ EU 18298.

³⁸ EU 18728. V. Vingåkers sn, Sörmland.

³⁹ Dybeck: Om Wånga Allmoges klädedrägt. Runa 1844, novemberhäftet, s. 106.

⁴⁰ EU 18832.

⁴¹ D: 5 12491.

³² EU 18124.

³³ EU 20276.

³⁴ EU 18936.

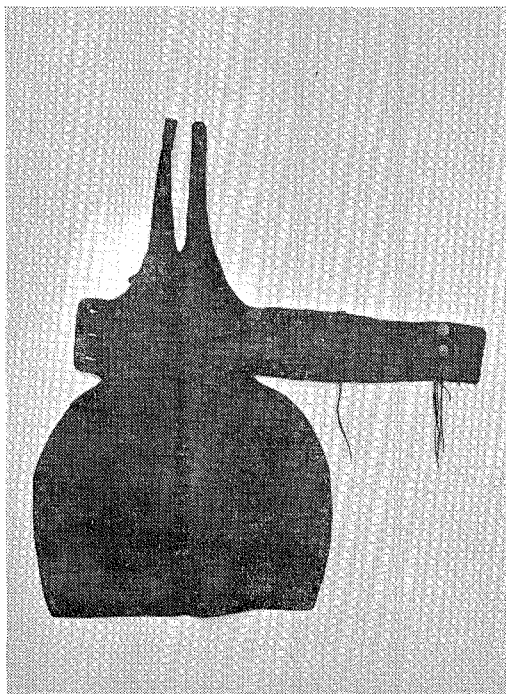
³⁵ EU 30057, EU 20277.

som skyddsplagg, var dess uppgift att bevara de övriga plaggen för smuts och nötning, men samtidigt tillfogas också gärna, att det gav ett bra skydd mot kyla och blåst. I de övriga landsdelarna, där förskinnnet inte haft en så speciell användning betonas, att det var varmt åt bröst och mage: "Det var ett plagg, som skyddade för både vind och väta. De gamle kunde ej tänka sig vardagsdräkten utan förskinn", skriver en värmländsk meddelare.⁴² I Leksands sn, Dalarna, använde de äldre gärna skimp av kalvskinn med fällen sittande kvar för att den skulle ge ännu mera värme.⁴³

Beroende på omständigheterna — årstid, väder och tillfälle — har förskinnnet burits ovanpå päls och rock, under dessa, över västen, under västen eller ovanpå skjortan. Enligt Fräs Erik Andersson, Boda sn, Dalarna, bars "skimpbröset under västen, troligen för att den granna västen med alla blanka knapparna skulle bli synlig".⁴⁴

Flera av meddelarna lämna uppgifter, som tyda på att förskinnets utformning stått i viss relation till bärarens sociala ställning. Sålunda skriver en meddelare från Sköllersta hd, Gällersta sn, Närke, "Man kunde se på förskinnets storlek om bonden var halvgårdsbonde eller fjerdedelsbonde. Det var jämförelsevis dyra plagg och en 1/4 dels-bonde hade ej råd med alltför stort förskinn. Jag hörde som barn ett uttryck: 'Han hade förskinn, som en halvgårdsbonde'." ⁴⁵ Att detta kan vara en sen företeelse betingad av skinnets ökade saluvärde göres i varje fall troligt

6. Förskinn med knäppning i sidan, Rättviks sn, Dalarna. (Nordiska museet, inv.-nr 93982.)

6. Leather apron with buttoned side, from Rättvik, Dalarna.

av följande uppgift från Ydre hd, Östergötland: "På 1890-talet blev förskinnnet förbehållet rättaren eller förmannen, och försvann från drängarnas ben." ⁴⁶ Liknande förhållande tyder en uppgift från Väne hd i Västergötland på: "Det hörde inte till god ton att drängen skulle ha ett lika vackert förskinn som fördrängen, rättaren och bysmeden." ⁴⁷

För vissa hantverkarkategorier fyller förskinnnet ännu i dag en viktig funktion som skyddsplagg. Det göres dock numera kanske oftare av något tåligt tyg, vilket beror dels på att skinnpriserna gjort lädret till något av en lyxvara och dels på

⁴² EU 37512, Näs hd, Värmland.

⁴³ Alm, A.: Dräktalmanacka för Leksands socken, s. 98.

⁴⁴ EU 18124.

⁴⁵ D: 5 12779.

⁴⁶ EU 17671.

⁴⁷ EU 18358, Väne hd, Västergötland.

att tyg har vissa praktiska fördelar.⁴⁸ Slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppges i allmänhet vara den tidsperiod då förskinn upphörde att vara en vanlig företeelse hos allmogen. Mellan 1900 och 1920 förefaller bruket av förskinn helt ha försvunnit med undantag för vissa enstaka fall och för de Dalasocknar, där det folkliga dräktskicket av ålderdomlig karaktär levat kvar eller medvetet bevarats.

Äldre uppgifter om förskinn

Med hänsyn till snitt och material företeer förskinnet mycket primitiva drag. Den nära nog otillskurna djurhuden, vars naturliga form utnyttjats nästan utan annan tillpassning än fästansordningar lockar till jämförelser med kvarlevande primitivformer och leder lätt till slutsatsen att vi i förskinnet ha exempel på en till våra dagar kvarlevande urform av dräkten och på ett direkt samband med förhistoriskt dräktskick. A. Haberlandt har också hävdad det nordiska förskinnets samband med plagg av skörttyp, som länge levat kvar i folkligt dräktskick på flera håll i Europa och som tidigast representeras av de jylländska dräktfynden i gravar från bronsåldern.⁴⁹ Även V. v. Geramb ser i förskinnet "ein urtrachtliches Arbeitskleid — — das in Formen und Benennungen die frühen Entwicklungsstufen von Leibschorz, Leibrock und Hemd bewahrt hat."⁵⁰ Risken med dylika spekulationer är dock, när det gäller plagg av enkel och

utvecklade form, att dessa kunnat tas upp vid flera tillfällen, när behov och omständigheter av ett visst slag förelegat, utan att något obrutet samband funnits med de uråldriga formerna. Plagg av detta primitiva men mycket användbara slag bereda

inte kunnat finna äldre uppgifter och avbildningar av förskinn eller förkläde som bondeplagg (för män). I vissa delar av Spanien (Madrid, Cordoba) förekommer dock ett plagg benämnt "sajones", av I. de Palencia: Regional costume of Spain karakteriserat som "a sort of leather apron cut in twain". Hur gammalt detta plagg är eller hur det använts har jag dock inga upplysningar om, ej heller om det är ett bondeplagg. I Enquêtes de La vie wallonne t. III: s. 294 återges en teckning från 1820 av en herde från Spa sannolikt iförd förkläde. (För denna uppgift tackar jag fil. dr Gösta Berg.) — I Östeuropa, på slaviskt och sydslaviskt område med utlöpare in i de österriskiska alpländerna förekommer, i varje fall i senare tid, förklädet som bondeplagg. Mautner-Geramb, o. a. a., del II: 4, har en karta över mansförklädets förekomst 1780—1880, Abb. 183, och meddelar s. 270 f. angående användningen följande: "— Nicht bloss bei der Arbeit, sondern auch beim Marktgang." De kroatiska mansförklädena ha även använts som högtidsförkläden. I Mistelgau har brudgummen förkläde (Helm, R.: Die bäuerlichen Männertrachten, s. 127 f. Taf. 43) och i Ungern har förklädet varit ett högtidsplagg (Palotay, G.: Magyar Népviseletek, bild 11). Moszynski nämner också mansförklädet men i litet oklara ordalag, s. 226 f. i Slavernas folkkultur. På finskt och baltiskt område har jag inte kunnat finna förskinnet i folkligt dräktskick. Från Danmark har jag noterat en bild i "Nationaltrachten verschiedener Völkerschaften in Dänemark und Schleswig-Holstein", Hamburg 1800, föreställande "En bondes Vinterdrägt fra den sydlige Egn af Sjælland". Bonden har på denna bild ett vitt förkläde med bröstlapp. Han har en piska under armen, vilket väl skall karakterisera honom som forman. Även J. S. Möller har i Folke-dragter i Nordvestsjælland, fig. 33, avbildat en bonde med förkläde och piska under armen samt anför på s. 60 en bouppteckningsuppgift om "et Lærreds Forklæde". Från Norge lämnar J. F. L. Dreier i sina akvareller vittnesbörd om att förskinnet förekom där som bondeplagg omkring 1800. I Lexows publikation av hans folkdräktsbilder har på pl. 1 en bonde från Tolga förskinn utan bröstlapp, liksom en bergsman från Røraas på pl. 16, en bonde från Leenstrand på pl. 18, en bonde från Strinden och en "Mandsperson fra Klæboe" på pl. 19, en bonde från Selboe Jernverk på pl. 20.

⁴⁸ D: 5 12788.

⁴⁹ Haberlandt, A.: Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung i Buschans Illustrierte Völkerkunde II: 2 Europa, s. 550 f.

⁵⁰ Mautner-Geramb, Steirisches Trachtenbuch, I, s. 99. I tillgänglig litteratur berörande syd- och mellaneuropeiskt folkligt dräktskick har jag

7. Ungkarlarna, i förskinn, dansa med brudgummen. Målning utförd 1874 av Stikå Erik Hansson, Mora sn, Dalarna. (Nordiska museet, inv.-nr 3943.)

7. Bachelors, in leather aprons, dancing with the bridegroom. Painting executed in 1874 by Stikå Erik Hansson, Mora, Dalarna.

också forskaren svårigheter, när det gäller att historiskt följa desamma. Det formellt ospecialiserade plagget har i regel undergått glidningar såväl i fråga om användning som benämning, vilket gör det svårt att följa historiskt.

Teoretiskt sett kan ju en djurhud anbringas enligt alla de grundläggande principer, som dräktforskningen funnit vara ursprunget till de viktigaste dräkttyperna. Den kan svepas om kroppen, läggas över axlarna, hängas som skydd för kroppen framtill eller på ryggen med fäste om halsen eller runt midjan, den kan försedd med ett hål för huvudet samtidigt i viss utsträckning täcka båda sidor av kroppen. Man kan med andra ord välja nästan vilken utgångspunkt som helst och slutligen söka sig tillbaka till detta "urplagg".

Då jag saknar förtrogenhet med det europeiska materialet rörande förskinnnet, och resonemanget sålunda skulle bli rent

teoretiskt, avstår jag här ifrån att gå in på de allmänna dräkthistoriska problem, som äro förknippade med detta plagg. Min undersökning begränsar sig därför till svenskt område. Utöver redan framlagt material, vilket täcker ungefär hundra år, från 1800-talets mitt till 1900-talets mitt, vill jag i det följande göra ett försök att historiskt följa förskinnnet i vårt land så långt detta är möjligt i de källor jag haft tillfälle att undersöka.⁵¹

De uppgifter jag på detta sätt kunnat samla om förskinnnet äro mycket sparsamma. I en bouppteckning från 1768 efter en nämndeman i Sollerö sn, Dalarna, om-

⁵¹ Dessa uppgifter utgöras huvudsakligen av bilder. Att i belägg av detta slag fastställa materialet har jag i regel måst avstå från. Jag använder därför, när direkta uppgifter inte meddelar, att det är fråga om skinn, benämningen förkläde. Med förkläde menar jag alltså här ett plagg, som hänges om kroppen framifrån eller bakifrån med eller utan bröstslapp och fästes om halsen och i midjan eller endera.

talas ”I st. förskinn”, från samma socken upptages i bouppteckningar från 1813 ”I st. förskinn” och 1818 ”I st. kalvskinsförskin bästa, 1 glt d:o”.⁵² I det bouppteckningsmaterial jag eljest haft tillgång till förekommer benämningen förskinn i V. Vingåkers och Österåkers socknar under tiden 1785—94 endast en gång men blir från omkring 1800 allt vanligare.⁵³ På C. G. Pilos målning från 1782—93 av Gustav III:s kröning återges en vingåkersbondé i ett plagg, som ser ut att vara av skinn. Det har en spetsig uringning en bit ned på bröstet och når i varje fall nedanför höfterna, se bild 1. På Hilleströms bilder från V. Vingåker — tillkomna under 1780—90-talen — framställas vingåkersbönder bl.a. med förskinn vid dans, och 1800-talets folklivsskildrande målare ha ofta framställt förskinnklädda bönder.

Med de belägg, som jag här redovisat, kan man åtminstone i ett par fall konstatera att förskinn burits av svenska bönder vid 1700-talets mitt. Mina försök att i tillgängliga källor av bildmässig art ytterligare fördjupa tidsperspektivet för förskinn i allmogemiljö ha icke lyckats.⁵⁴

⁵² Bouppteckningar efter nämndemannen Brämå Jöns Olofsson 1768, Håll Nils 1813 och Dunder Nils Andersson 1818.

⁵³ Nylén, o. a. a., s. 79 f. och tabell A 3, s. 237.

⁵⁴ Eftersom ett negativt resultat också bör redovisas ger jag här en liten översikt över de möjligheter jag inventerat: medeltida kyrkmålningar särskilt av Albertus Pictor och hans skola, illustrationerna till Magnus Erikssons landslag från 1430-talet, Olaus Magnus' Historia om de Nordiska folken, Olaus Naucelers och Hans Ranies vinjetter till kartor (falubergsmän från 1679, 1683 och 1687, sörmalandsbönder från slutet av 1600-talet), akvareller av okänd konstnär från omkring 1700, av bondfolk från Mora, L. Magalottis bilder av svenska bönder från 1674, bergmästaren Lars Schultzes bild från 1732 av arbetet vid en osmundsugn i Dalarna, M. Palbitzki's teckningar från Julita vid 1600-talets mitt.

Som hantverkarplagg förekommer förskinn hos Olaus Magnus på en illustration av stångjärnssmide.⁵⁵ Bergmästaren Lars Schultze, vilken sannolikt kan tänkas ge en sakligt riktig bild av sin arbetsmiljö, har framställt arbetet med osmundssmide i Dalarna ungefär 200 år senare, dock utan att återge arbetarna med förskinn. Olaus Magnus har måhända i ovannämnda fall influerats av en utländsk förebild eller återger en utländsk hantverkare. På ett kopparstick av F. J. Thelott d. y. av myntprägling i Avesta kopparverk 1716 bära alla arbetare förkläden utan bröstlapp. Från 1652 daterar sig bilden av en gelbgjutare i förkläde utan bröstlapp avbildad på en skråsparbössa i Nordiska museet.⁵⁶ Som skyddsplagg tycks förklädet med eller utan bröstlapp ha varit allmänt använt av alla möjliga hantverkarkategorier under 1700- och 1800-talet, vilket talrika bildframställningar från denna tid ge vittnesbörd om.

På västeuropeiskt område är förskinn som hantverkarplagg väl belagt i bild sedan 1300-talet. Smederna äro de som tidigast framställas i förskinn med bröstlapp, bild 8, men ett flertal andra yrkesgrupper: köksdrängar, fiskmåglare och stenhuggare äro i varje fall sedan 1400-talet utrustade med förkläden (vanligen utan bröstlapp) vid utövande av sin näring. Med den rikligare tillgången på bildmaterial under nyare tiden står en fyllig exempelsamling till förfogande, som visar att förkläden med och utan bröstlapp burits som skyddsplagg av allehanda hantverkargrupper: skomakare, kockar,

⁵⁵ Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, Michaelisgillet's utg. Del. II, bok 6, s. 9.

⁵⁶ Nord. mus. inv.-nr 74556.

bagare, stenhuggare, formän, snickare, trädgårdsarbetare m. fl.⁵⁷

Medan förskinnets i allmogemiljö alltså inte kan påvisas före 1700-talets mitt förekommer dock i några fall en klar anknytning till ett plagg vars förhistoriska traditioner äro väl dokumenterade. Det plagg jag här avser är *b a r m s k i n n e t*.

Barmskinnet tillhör det stadium i dräkstens historia, som karakteriseras av en svagt utvecklad differentiering. Plaggen äro under sådana förhållanden funktionellt och formellt mycket litet specialiserade. De ha kunnat brukas på flera sätt, vilket deras odeciderade form inbjudit till. Barmskinnet — bröstduken, barm-lappen eller vad man nu kan ha haft för benämning på detta till sin utformning säkert rätt skiftande plagg — har sannolikt mer eller mindre beständigt brukats att skydda bröst och bål mot kyla och väta. Intet exemplar har bevarats. Emellertid har lappdräkten ju i många stycken bevarat ett äldre nordiskt dräktskick, och dess barmlapp, "slichpa", torde kunna ge en god föreställning om barmskinnets utseende och placering.⁵⁸

⁵⁷ I Grosse Heidelberger Liederhandschrift från 1330-talet finnes en bild av smeder i förkläden, som täcka kroppens framsida från knäna till över axlarna. Hängslena gå i ett med bälpartiet och fortsätta över skuldrorna. Taf. 40 i Philippi, F.: Kulturgeschichtlicher Atlas. Samma verk Taf. 49 återger en hovslagare med förkläde från ungefär samma tid. I Rodericus Zamorensis: Spiegel des menschlichen Lebens, Augsburg 1477, avbildas smeder i förkläden med bröstlapp. Hartley, D., och Elliot, M.: Life and work of the people of England pl. 29 b och d har bilder av smeder i förkläde med bröstlapp, fiskmånglare och köksdrängar i förkläden utan bröstlapp från 1300-talet. Från 1400-talet, pl. 31 c, smed i förkläde med bröstlapp, pl. 26 stenhuggare och byggnadsarbetare, pl. 24 b bagare, pl. 22 d färgare i förkläden.

⁵⁸ I vissa trakter kvarlever dock en liten bröstlapp vars samband med barmskinnet förf. avser att närmare undersöka.

8. Liesmed, detalj av freskomålning i St. Marien bei Knittelfeld, Steiermark. (Efter Mautner-Geramb: Steirisches Trachtenbuch I, Abb. 158.)

8. Scythe-maker, detail of fresco painting in St. Marien bei Knittelfeld, Steiermark.

Skillnaden i utformning mellan en bröstlapp av skinn, ett "barmskinn", och ett förskinn kan i vissa fall knappast ha varit annat än en fråga om dimensionerna på djurhuden. Därpå tyder ju också den förklaring på ordet barmskinn, som ges från V. Vingåker vid 1800-talets mitt, "ett mindre eller kortare förskinn, som karlarna någon gång bruka".⁵⁹ Så var även förhållandet i Vånga sn, Östergötland.⁶⁰ På sid. 80 har jag redan påpekat

⁵⁹ Nylén, o. a. a., s. 78.

⁶⁰ Nylén, o. a. a., s. 167 ff, s. 174 f.

att förskinnat i Hälsingland, Gästrikland och Medelpad kallats barmskinn. I V. Vingåkers och Österåkers socknar i Sörmland kan man i bouppteckningarna konstatera att frekvensen av benämningen förskinn står i en bestämd relation till frekvensen av barmskinn. Som ovan nämnts förekommer "förskinn" endast en gång under tiden 1785—1794, medan "barmskinn" uppräknas i var och varannan bouppteckning. Från omkring 1800 försvinner dock denna benämning hastigt, medan förskinn tilltar i samma mån. Det förefaller mig ganska klart att den nya benämningen även inneburit upptagandet av ett nytt plagg som till funktion och utformning varit så pass likt det gamla barmskinnet, att detta inte längre kunnat leva kvar.

Det förlopp som man sålunda kan historiskt belägga i V. Vingåker och Österåker, finner jag vara det sannolika inom hela det mellansvenska området, Dalarna, Gästrikland och Hälsingland.

Svårigheten att finna belägg för existensen av förskinnat som bondeplagg före 1700-talets mitt beror helt säkert inte bara på att bevismaterialet är glest, utan också på att företeelsen inte kommit till utveckling. Som Sigfrid Svensson framhållit tycks den svenska allmogens dräktskick med undantag för de gamla danska och norska landskapen intill 1600-talets slut visat föga mottaglighet för modets påverkan.⁶¹ Senmedeltidens och renässansens moder ha därför i det mellansvenska området endast i obetydlig grad gjort sig märkbara. Förhistoriska och medeltida dräktformer levde sålunda här kvar, när det franska modet vann sprid-

ning i slutet på 1600-talet. Genom denna kulturkontakt skapades speciella varianter av t. ex. livrocken och tröjan, som i många fall gett de svenska allmogedräkterna deras särprägel.⁶² Utan att jag nu kan framlägga klart bindande bevismaterial håller jag för troligt, att även förskinnat upptagits i allmogemiljö vid den kraftiga inströmningen av kontinentala kulturelement under senare delen av 1600-talet. De olikheter man kan iakttä ifråga om dräkten mellan de gamla danska landskapen och det övriga Sverige har Sigfrid Svensson påvisat i sin avhandling. Hans analys av Sydsveriges kulturella situation vid 1600-talets mitt och följderna för den folkliga kulturens geografiska differentiering har även i fråga om förskinnat full giltighet. Medan det övriga Sverige ivrigt tog emot det nya som strömmade in, förhöll sig Sydsverige avvisande, inom sina gamla gränser ekonomiskt, politiskt och kulturellt förslamat.⁶³

I denna situation, när en intensifiering av det mellansvenska näringslivet ägde rum och stadsbildningarnas antal ökades, torde kontakten med hantverk, industrier och bruksdrift ha skapat förutsättningar för att förskinnat skulle upptas i svensk allmogemiljö underlättat genom existensen av ett likartat plagg, barmskinnet. Om man kan acceptera det sannolika i ett sådant förlopp, förefaller det troligt, att förskinnat spritt sig under loppet av 1600-talets slut och 1700-talet från det mellansvenska området åt söder och norr. Speciellt i bruksbygderna måste påverkan ha varit stark, vilket också den kraftiga frekvensen av förskinnat tyder på i Dalar-

⁶¹ Svensson, S.: Skånes folkdräkter, s. 105 f., 281 f., Svensson, S.: Medeltida och förhistoriska traditioner i nordisk bondeklädnad, Nordisk kultur.

⁶² Nylén, o. a. a., s. 85 ff, s. 171 f., s. 205, s. 222 f.

⁶³ Svensson, S.: Skånes folkdräkter, s. 279 ff.

na, Gästrikland, Hälsingland, Värmland, Närke, Västmanland, Uppland, Östergötland och Södermanland med dess bergslag och bruksbygder.

Att förskinnnet inom dessa trakter blivit

även ett finplagg torde vara betingat av psykologiska faktorer grundade på sociala och ekonomiska värderingar, om vilka alltför litet material föreligger för en riktig belysning i detta sammanhang.

The Leather Apron as a Peasant Garment

An account is given of the leather apron as worn in the male costume of Swedish peasantry during the middle and latter part of the nineteenth century. The study is based on material preserved in Nordiska museet, and on questionnaires sent out by the Ethnological Research Section of that museum and by the Institute of Folk-Life Research attached to Nordiska museet. Data from inventories as well as old illustrations have been used to throw light on the earlier occurrence of the leather apron.

In southern and south-western Sweden the leather apron was not a peasant garment, but was used solely by artisans such as smiths, masons and cobblers. In central Sweden, Dalarna, Hälsingland and Gästrikland it was worn by peasants not only as an everyday garment and protection for the clothes, but as a permanent feature of the male costume, used on ceremonial occasions and in certain districts even as a church-going garment. In Jämtland, Medelpad and Lapland, few data on the leather apron exist. Here the garment was apparently introduced at a late stage and used only in certain types of work.

Generally speaking, historical records from central Sweden, Dalarna, Gästrikland and Hälsingland emphasize the warming function of the leather apron, less attention being paid to its role of protective garment, which was its main function when worn by artisans.

The writer has not been able to demonstrate the use of leather aprons by peasants before the mid-eighteenth century, but they appear to have been worn by certain classes of artisans since the seventeenth century. In parts of western Europe the apron is known to have been used as an artisan's garment since the fourteenth century.

Certain researchers (A. Haberlandt, von Geramb) are inclined to regard the leather

apron as a prehistoric garment persisting to this day. Without going into the evidence referable to central European regions the writer considers that, judging by historically determinable course in Sweden, the leather apron came into use here among peasant folk at the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth century. This was a result of the close contact with western and central Europe that accompanied the Thirty Years' War and the incipient industrialization of central Sweden, together with the accompanying urbanization.

The fact that among the peasantry of central Sweden, primarily Dalarna and Hälsingland, the leather apron came into more extensive use, assumed a wider function, and has come to be a permanent feature of the male costume, is connected with the occurrence in those regions of a similar but older garment, the breastskin, which was worn over the chest or the chest and back as a protection against cold and wet. In Dalarna, Hälsingland, Medelpad, Sörmland and Östergötland the leather apron has acquired the name of "breastskin" after this older garment, and in other ways too an association can be traced between the two.

The leather apron can be assigned to those cultural elements that were typical for central Swedish civilization at the end of the seventeenth century and that were largely characterized by the impact of continental influences on a native culture in which many medieval traditions dating back to prehistoric times still persisted. The central Swedish region conspicuously differs in this respect from the southern and western regions, where ancient cultural traditions were more continuously outmoded under the influence of continental civilization.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Den kyrkliga seden ur sociologisk synpunkt

Kommentar till ett nyutkommet arbete

Av *Nils-Arvid Bringéus*

I nom den kyrkohistoriska forskningen vid Lunds universitet har på senare år under inflytande av den moderna sociologin en nyorientering skett, varigenom bl. a. det kyrkliga folklivet blivit föremål för ett allsidigt studium. Härigenom har ett befruktande samarbete inletts med flera humanistiska vetenskaper, icke minst folklivsforskningen.

Mot bakgrunden av, eller kanske rättare som ett resultat av denna nyorientering har man att betrakta teol. lic., fil. kand. Berndt Gustafssons arbete "Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning".¹ Det avser att vara en förstudie till en kommande avhandling om kyrkan och arbetarrörelsen och vill söka klarlägga den sociala skiktningen inom kyrkolivet vid tiden före den svenska arbetarrörelsens framträdande. Redan rubriken vittnar om, att det är en ny problematik som författaren upptagit, nämligen den sociologisk-samhällshistoriska. Undersökningens temporära avgränsning har även ett bestämt syfte och ligger helt i linje med vad professor Hilding Pleijel nyligen uttryckt sålunda: "Om folkrörel-

sernas historia ingenting annat är än det svenska samhällets historia, ligger det i sakens natur, att det är nödvändigt att även utforska och klarlägga samhället sådant det tedde sig *innan* folkrörelserna började framträda. Alltför ofta möter man i framställningarna av de olika folkrörelsernas historia ett betraktelsesätt, som förbiser sambandet med det förgångna."²

Även ur metodisk synpunkt innebär Gustafssons arbete en nyhet. Det är första gången den etnologiska metoden att använda traditionsuppteckningar och utbredningskartor användes på kyrkohistoriskt material i större omfattning. Huvudparten av traditionsmaterialet har hämtats från Kyrkohistoriska arkivet, men även folklivsarkiven har lämnat värdefulla bidrag. Ur källkritisk synpunkt är det naturligt, att traditionsmaterialet måste behandlas med försiktighet, såsom författaren själv påpekar (s. 50). När det gäller direkta sakupplysningar behöver denna givetvis icke vara överdriven, då en eller annan felaktig uppgift lätt elimineras på en utbredningskarta med talrika

¹ Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 22, Lund 1950.

² Folkrörelserna och forskningen, i Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund nr 7, Lund 1950, s. 7.

belägg. När det emellertid gäller sagesmännens värderingar, t. ex. av vad som var "simplast" och "sämst" (jfr s. 115 f.), är däremot större försiktighet påkallad. Det är ingalunda säkert, att sagesmännen skulle gjort samma omdömen på 1870-talet om de då kunnat tillfrågas. Omedvetet för dem själva kan nämligen den sociala omvälvning som skett sedan dess ha förändrat deras syn och värderingar av förhållanden i det förgångna.

I likhet med de flesta arbeten som vill finna nya vägar, är det åtskilligt i föreliggande avhandling som kan ställas under debatt. Detta gäller inte minst problemställningarna och arbets sättet. Det sociologiska betraktelsesättet ställer fram gångna tiders kyrkoliv i ny och intressant dager. Men det ligger därvid snubblande nära att även projicera vår tids demokratiska samhällsuppfattning på den undersökta historiska perioden. Den jämförelse man osökt gör mellan nuet och det förgångna måste utfalla ogynnsamt för det senare. En sådan jämförelse leder ofta till en dom, låt vara att den förblir outtalad i detta arbete. Av pressmottagandet att döma har man emellertid inte som Gustafsson hållit problemets "etiska" och historiska sidor isär, utan stundom på ett osakligt sätt utnyttjat den objektiva sociologiska undersökningens resultat till värdeomdömen om parterna i målet: kyrkan och arbetarklassen.

Undersökningen ger ett vertikalt snitt i tiden omkring 1880, och man får läget vid denna tidpunkt väl belyst. Men ännu värdefullare hade det varit om man därjämte fått ett liknande snitt i tiden efter arbetarrörelsens genombrott, exempelvis omkring 1910. Detta kräver måhända ännu en avhandling, men 1880-talet måste för att rätt förstås belysas icke endast

från de föregående årtiondena utan även från de efterföljande. Hur hade det varit att använda den etnologiska metoden att utgå från vår egen tid och så gå kräftgången bakåt? Därvid får man inte nöja sig med att ge en hastig skiss av förhållandena före den period som står i centrum för undersökningen. Avhandlingen hade avsevärt vunnit på en djupare historisk interpretation. För de nya intressanta sociologiska frågeställningarna får kyrkohistorikern ej förgäta en av kardinalpunkterna i sin egen vetenskap, den historiska förankringen. Gustafssons arbete verkar ha bättre hemorts rätt inom sociologin än inom kyrkohistorien och flera intressanta problem av historisk art har han genom sin sociologiska inriktning lämnat olösta, sedan han själv gjort det omfattande grovarbete som karteringen inneburit. Mera ingående har rummets dimension behandlats, varom de 29 utbredningskartorna bär ett tydligt vittnesbörd. Dock föreligger här en viss ojämnhet i det att Norrland både på kartorna och i framställningen ofta uppvisar tomma fläckar. Detta minskar givetvis resultatens riksgiltighet, vilket bör observeras då man värderar deras bärkraft. Man skulle även önskat att Gustafsson gjort om aldrig så kortfattade jämförelser med förhållandena i grannländerna. Därigenom skulle han ha kunnat erhålla värdefulla korrektiv på flera punkter.

För att kunna påvisa den sociala differentieringen inom kyrkolivet har Gustafsson utvalt ett antal indikatorer, med vilkas hjälp den sociala skiktningen framträder. Som sådana har valts bänksdelningen i kyrkan, tid och plats för de kyrkliga förrättningarna, själa- och begravningsringningen samt husförhören.

Det första och största kapitlet behand-

lar bänkdelen ur social synpunkt. I Sverige har riksgiltiga förordningar om bänkdelen saknats, och detta har uppenbarligen varit anledningen till att förhållandena gestaltat sig något olika i olika landsändar. Det är således kyrkolagens mindre utförlighet på denna punkt som över huvud taget motiverar en närmare undersökning. I Danmark och Norge har förhållandena ställt sig annorlunda.

Från kyrkoarkivens bänklängder har Gustafsson sammanbragt ett rikt material, vilket redovisats på utbredningskartor. Han visar därvid att delningsgrunderna varit av fyra olika slag: efter hemman, efter byar, efter ålder samt uthyrning. För förhållandena i Norrland kan hänvisas till en av Gustafsson obeaktad uppsats av kontraktsprosten A. Nordberg.³ Genom sin undersökning kommer Gustafsson till resultatet att bänkdelen ännu 1880 förekom i övervägande delen av landet. Några olikheter inom olika landsdelar har dock ej kunnat påvisas, varför de sju kartor över bänkdelenens frekvens i lika många stift, som publicerats (fig. 14—20), just icke säger någonting utan saklöst kunnat utelämnas. Bakom denna undersökning, vars resultat skulle kunnat samlas i några statistiska uppgifter på mindre än en sida, ligger dock ett mycket mödosamt arbete.

Gustafsson söker genom bänklängdernas uppgifter visa hur med tiden "de obesuttnas skikt i allt högre grad blir ett vid gudstjänsten tydligt avgränsat socialt skikt med en ofta mycket begränsad plats anvisad nederst i kyrkan eller på läktaren" (s. 46 f.). En jämförelse med Danmark och Norge ger emellertid anledning till funderingar om hur det förhåller sig

med denna utveckling. Här var den sociala skiktningen fullständigt genomförd redan på 1600-talet, och troligtvis än tidigare. I Christian V:s Norske Lov 1687 finns inte mindre än åtta moment angående stodelningen (2:21:37—44) bland vilka det heter att "Huusmændene og Inderster skulle nøgis med de Platzer, som blive til overs, naar Gaardmændene med Stoelstæder ere forsynede." Samma bestämmelser var genom Danske Lov gällande i Danmark, varest f. ö. finns en lång rad av senare bestämmelser angående bänkplatserna.⁴

Vid vigsel och dop kom de sociala avstånden fram genom att dessa förrättningar skedde på olika plats och tid för olika samhällslager. De obesuttna hade inte råd eller lägenhet till hemmavigsel eller kyrkvigsel med "stass", utan vigdes på 1880-talet vanligtvis på pastorsexpeditionen. Vid tiden för arbetarrörelsens framväxt hade således, menar Gustafsson, en skarp social skiktning inom kyrkolivet vid vigsel uppkommit och förhållandet beträffande barndop är analogt. Det är väl dock ej fullt motiverat att föra in vigseln som exempel på socialt avstånd inom kyrkolivet, då några skiljaktigheter i den kyrkliga akten för rika respektive fattiga ej kan påvisas (t. ex. vigseltal eller sjungen brudmässa mot särskild betalning för dem som hade råd, om något dylikt vore tänkbart). Om man hade råd att hålla stått och kalas eller ej har ju ingenting med vigseln och kyrkolivet som sådant att göra, utan är en helt världslig sak. Framställningen av de sociala avstånden vid vigsel — hur intressant den f. ö. än är — synes alltså glida utanför kyrkolivets ram och ej ha något bevisvärde i

³ Kyrkohistorisk årsskrift 1934, s. 241 ff.

⁴ E. Hammerich, Dansk Lovleksikon 5, Khvn 1903, s. 810 ff.

problemställningen om kyrkolivets skiktning.

Gustafsson söker även visa att den gamla satsen om allas likhet inför döden är diskutabel i 1880-talets Sverige. I en omfattande undersökning av själaringningen samt tid och plats för begravningen kommer de sociala olikheterna åter fram. Den egentliga själaringningen, som skedde omedelbart efter dödsfallet, förekommer alltjämt i de gammaldanska landskapen, men därjämte i Kronobergs län och en del av Kalmars och Jönköpings län, Jämtland—Härjedalen, Tornedalen och i ett par avlägsna kapellförsamlingar i Dalarna. "Den egentliga själaringningens utbredning omkring 1880", säger Gustafsson, "måste betraktas som en typisk reliktföreteelse" (s. 160 f.).⁵ Om man undersöker förhållandena i Jämtland—Härjedalen, visar det sig emellertid att själaringningen här ingalunda är en relik, utan en 1685 återinförd sed. Nils Beltzén har nämligen framdragit en detta år utfärdad order om införande av konformitet mellan rikssvenska och jämtländsk-härjedalska kyrkoceremonier, vari det bl. a. heter att "Själaringning optages och ringes effter dhe döda, såsom i Swänske församlingar brukeligit är".⁶ Förbud mot själaringning i Norge hade nämligen utfärdats i Christian IV:s kyrkoordinantia 1607.⁷ Själaringningen eftersparar man även förgäves i Norge i senare tid, varom rec. underrättat sig genom en un-

dersökning angående norsk klockringningssed, som kommer att publiceras i annat sammanhang. En intressant parallell till den svenska konformitetsordern om själaringningens införande i Jämtland—Härjedalen kan man finna på Gotland. Här förekom i överensstämmelse med dansk sed att man "kimmade" vid bröllop och högtider. I en förordning 1686 förbjöds emellertid kimningen då den stod i motsats till svensk sed.⁸ Att det är lättare att som i Jämtland införa en sed än att avskaffa en sådan framgår emellertid därav att kimningen ännu under förra århundradet var allmän på Gotland och att den på sina håll alltjämt förekommer.

Den sociala åtskillnaden vid själaringningen manifesterades dels genom olika antal klockor, dels genom att ringningen skedde vid olika tidpunkt. För förhållandena i äldre tid hänvisar Gustafsson till 1686 års kyrkolag och till ett domkapitelsbeslut i Linköping 1696. En liknande ringningsordning från Malmö S:t Petri har Folklivsarkivet i Lund nyligen erhållit i avskrift, vari den sociala skiktningen på ett mycket intressant sätt återspeglas. En ringningsordning för en landsbygdssocken har rec. funnit i Annelövs kyrkobok i Skåne, daterad 1740. Häri söker man dock förgäves efter stadganden om olika ringning för olika stånd. Man skiljer endast på barn och vuxna i det att de förra skulle ha kortare och de senare längre ringning, en skillnad, som i Lunds stift alltjämt iakttages på många håll.⁹ Värdefullare än stadganden är emellertid

⁵ Jfr numera även B. Gustafsson, Gravöppningsringningen i Sverige. En kyrkohistorisk-socialgeografisk studie, i Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund nr 8, Lund 1950, s. 8.

⁶ Kyrkohistorisk årsskrift 1946, s. 85.

⁷ H. Paus, Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier... 3, s. 513. Jfr Utkast til en norsk Kirkeordinants... 1604, utg. av O. Kolsrud, Christiania 1917, s. 79.

⁸ Fataburen 1907, s. 168.

⁹ En inventering av nuvarande svensk ringningssed har nyligen igångsatts av Folklivsarkivet i Lund under medverkan av Sveriges kyrkvaktmästarkår. Jfr rec:s frågelista LUF 78, Klockringning, Lund 1951.

upplysningar om hur ringningarna praktiserats. I klockringningslängderna för de skånska städerna finns ett ypperligt material härom. Den bästa källa rec. känner är Landskrona stads dödbok, varest under 1700-talets första hälft detaljerade upplysningar finns om hur själaringningen utfördes. Den sociala skillnaden kom här till synes både genom olika antal klockor och olika tidpunkt från kl. 9 till kl. 13 allt efter vederbörandes stånd.

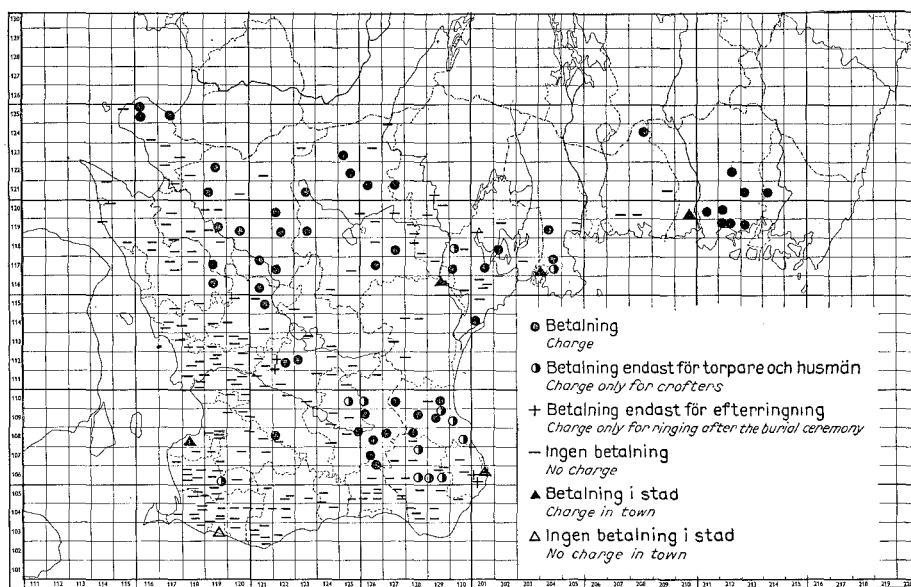
Även vid begravningsringning förekom enligt Gustafsson en social skillnad, vilken vanligtvis hade sin grund i att särskilda avgifter måste erläggas för ringningen (s. 179). Detta var framför allt förhållandet i städerna, men förekom även på landsbygden, "varigenom ringning kan ha uteblivit, om begravningen ej skett före gudstjänsten". Gustafsson synes emellertid skänka dessa avgifter åtskilligt större betydelse än dem rätteligen tillkommer. Både i äldre och yngre tid synes klockringningspengarna ha spelat en mycket liten roll i landsbygdskyrkornas budget. I de tryckta formulär för prästerskapets ämbetsberättelser, som finns i Västerås domkapitels arkiv redan från 1600-talet upptas visserligen under avdelningen "Tillfälliga och ovissa kyrkoinkomster" rubriken "Klockopengar", men i intet fall har rec. funnit att denna kolumn varit ifylld med något penningbelopp. Endast vid de i äldre tid ytterligt sällan förekommande begravingarna av utsocknes folk har avgift erlagts. Om vi går till 1800-talet, finns för Lunds stift ett ypperligt material angående denna fråga. I ett tryckt cirkulär, daterat den 22 december 1821, med frågor avsedda att besvaras vid visitationer i Lunds stift har domkapitlet bl. a. framställt följande frågor: "Betalas ringning vid begrafningar?

efter hvilka grunder?"¹⁰ Dessa frågor besvarades följande år av prästerskapet, och 295 svar finns alltjämt bevarade i Lunds domkapitels arkiv. Från inte mindre än 221 landsbygdsförsamlingar meddelades att ingen avgift förekom. Utbredningskartan, bild 1¹¹ visar den geografiska fördelningen av beläggen, varav man finner, att avgift endast förekom i vissa skogsbygder såsom N. Åsbo, V. Göinge, Albo och Medelstads härader, medan ringningsavgifter i de rika slättbygdsförsamlingarna icke alls förekom. Detta är så mycket viktigare att observera, som Gustafsson söker visa, att den sociala skiktningen var störst i slättbygderna. I varje fall torde de s. k. likringningspengarna vara ett dåligt bevis härför. Där de förekom erlades de ofta "efter vars och ens godtycke" eller på andra håll endast av husmännen såsom en kompensation åt bönderna, som ensamma erlade kyrkotionde. Den senare anordningen fanns, som framgår av kartan, framför allt i sydöstra Skåne och infördes, enligt vad rec. funnit, vid biskopsvisitationer på 1760-talet. Där husmännen var villiga att fullgöra dagsverken vid kyrkans eller kyrkogårdens reparation slapp de även avgifterna. En utförligare framställning härav kommer rec. framdeles att publicera, ävensom andra resultat av undersökningar om begravnings seder, vilka här endast kan antydast.

De sociala olikheterna vid klockringningen framkom enligt Gustafsson även vid den s. k. efterringningen vid jordfästningens slut. Han säger därom bl. a.: "Även på 1870—80-talen har efterringningen varit förbehållen endast de högre

¹⁰ Cirkulär nr 233, Lund 1822, § 29.

¹¹ För beläggen till kartorna fig. 1 och 3, se protokoll i Folklivsarkivet, Lünd.

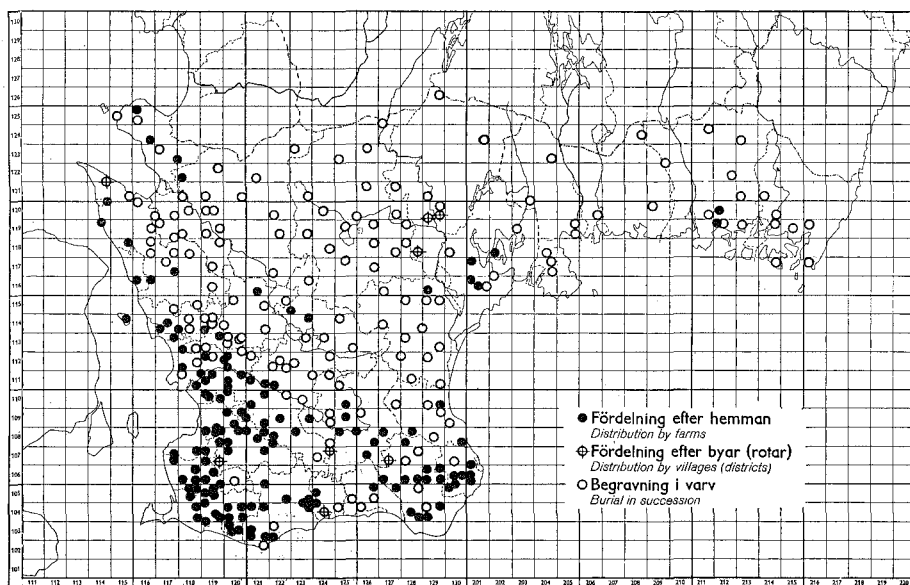
1. Betaling för begravningsringning i Lunds stift 1822.

1. The practice of charging fees for funeral bells in Lund diocese 1822.

skikten och de mera besuttna" (s. 182). Att också de obesuttna brukat denna ringning, även om detta beivrats, omtalar en skrivelse till domkapitlet från prästen i V. Alstads pastorat i Skåne, daterad den 13 januari 1791. I domkapitlets resolution å densamma den 18 januari anmodades landshövdingen att utfärda förbud häremot. Upphovet till betalningen för efterringning i Lunds stift synes ha varit just allmogens flitiga ringning, varigenom klockorna förslets. I synodalakterna från den 8 juli 1736 heter det nämligen att man skulle ringa måttligt vid begravingar, "men efteråt, när de någon ringning åstunda, hör härför till kyrkan något givas". Av kartan bild 1 framgår emellertid att avgift för efterringning mycket sällan förekom i Lunds stift under 1820-talet.

Gustafsson behandlar även den form av efterringning, som kallas testaments-

ringning, och som ringdes efter gudstjänsten på söndagen sedan begravingen skett (s. 183). Utbredningen av denna ringning framgår dock ej. Belägg lämnas från Växjö och Linköpings stift. Den har dock uppenbarligen även förekommit i Norrland, då den omtalas i den ovan citerade konformitetsordern 1685. Om testamentsringningen säger Gustafsson: "Redan av namnet testamentsringning framgår att ringningen icke varit tillgänglig för alla utan varit förbunden med kostnad" (s. 183). Icke heller detta kategoriska påstående torde vara hållbart. I konformitetsordern för Jämtland-Härjedalen heter det i motsats härtill: "Testamente gifwes till Kyrkian och Gudz huus prydnad, effter de döde, som hwars och ens råd och ämne är: kunnande dhe häldre afskäre något af dhe andre onödige omkostnader, som wid dhe dödes begrafningar skie, och så de lätteligare komma

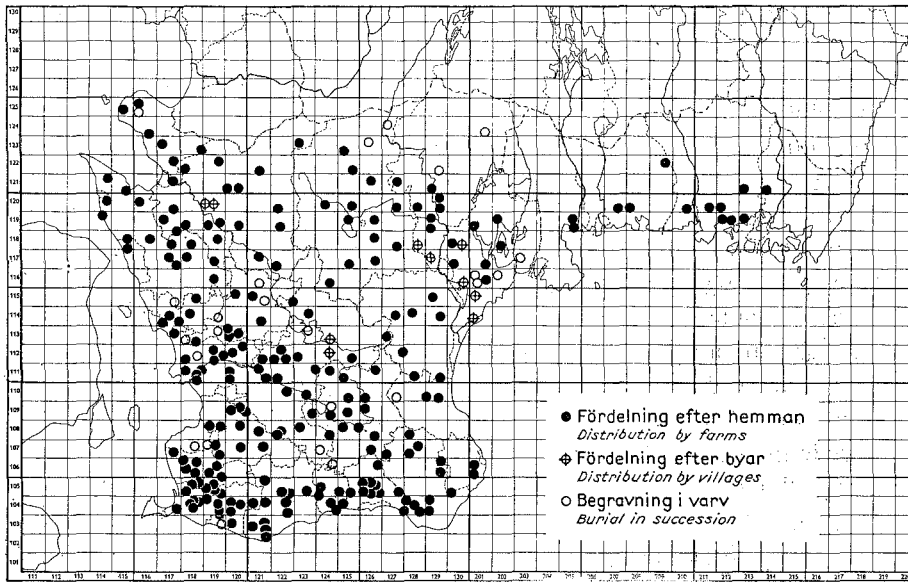
2. Kyrkogårdarnas fördelning och begrävning i varv i Lunds stift 1880 enligt Gustafsson.
 2. Distribution of cemeteries and burial in succession in Lund diocese 1880, according to Gustafsson.

åstad en penning till Gudz huus. Men wore någon rätt aldeles utfattig må han få Kläckan fritt' (kurs. av rec.). Härtill är att märka att även detta stycke gäller konformitet med de svenska bruken. Icke heller i övriga Sverige har således testamentsringningen varit uteslutande förbehållen de rikare.

I kapitlet om sociala olikheter vid jordfästning och begrävning har Gustafsson sökt visa, hur gravplatserna i kyrka och på kyrkogård avspeglade samhällets skiktning. Här torde säkerligen ett direkt sammanhang med medeltida traditioner kunna påvisas. Rec. vill endast hänvisa till den norske konungen Magnus Lagabötes 1276 antagna lagbok i vars kristenrätt man finner ett grandioöst exempel på hela den sociala skalan ifrån lagmannen, som skall jordas invid kyrkan, till trälen längst ute vid muren, för att inte tala om den

rad av förbrytare, som skulle nedgrävas i skogen. Först mot denna historiska bakgrund förstår man vilken revolution som inträffade, då varvbegravningen infördes.

I en bl. a. med utbredningskarta, bild 2, försedd framställning om begravningsättet i Lunds stift i slutet av 1800-talet söker Gustafsson påvisa en markant skillnad mellan slättbygd och skogsbygd, i det att man på den sydsåkanska slättbygden ännu 1880 fasthöll vid enskilda hemmansgravar, medan man i skogsbygden vid samma tid hade övergått till begrävning i varv. Gustafsson sätter det förra förhållandet i samband dels med att församlingarna var små, dels med att bondeklassen intog en mera självständig och burgen ställning i denna del av Skåne. Gustafsson har emellertid här icke beaktat, att den bild av utbredningen av de olika begravningsystem hans karta visar endast

3. Kyrkogårdarnas fördelning och begravning i varv i Lunds stift 1822.

3. Distribution of cemeteries and burial in succession in Lund diocese 1822.

är ett tillfälligt läge i en lång dynamisk process. Vid sekelskiftet 1800 förekom enligt visitationsuppgifter i Lunds domkapitels arkiv varvbegravning endast i Örkened i Skåne och Asarum i Blekinge. (Gustafssons efter L. Hagberg citerade uppgift om begravning i varv i Osby motsäges av visitationsuppgifterna.) Hur förhållandena gestaltade sig år 1822 framgår av kartan bild 3. Ännu vid denna tid dominerade hemmansbegravningen, medan varvbegravningen förekom sporadiskt på olika håll i stiftet. I sju av de församlingar varest varvbegravning redovisats å kartan, förekom därjämte det gamla systemet med indelning efter hemman parallellt med varvbegravning (Husie, V. Skrävlinge, V. Karaby, Billinge, Röstånga, Karup, Andrarum). Gustafssons markering av kyrkogårdar fördelade efter byar stöder sig på de arkivaliska uppgifterna, och rec. har själv med tvekan

använt samma markering. I realiteten torde emellertid härmed endast ha avsetts att kyrkogården först varit delad mellan bylagen och sedan mellan hemmanen, eller som det 1822 heter från Gråmanstorp och Vedby: "Gravställena äro fördelta ordentligen mellan byar och lägenheter." Om Knislinge och Hjärsås, varest Gustafsson ansett det vara ovisst hur fördelningen varit (s. 200 not 5) får man i uppgifterna från 1822 veta, att kyrkogårdarna var fördelade efter hemmansnummer. Att en indelning efter byar senare skulle ha skett är uteslutet.

Att å kartan bild 3 finna någon skillnad mellan skogsbygd och slättbygd är omöjligt. Inte heller giver denna kartbild något stöd för tanken att seden spritts från bygd till bygd, som man kan förmoda av Gustafssons karta. De slutsatser han drar av ovannämnda avsnitt utmynnar i att "där hemmansindelningen varit kvar,

har skarpa sociala gränser varit dragna på kyrkogården" (s. 198). Även om detta är riktigt, vore det dock rimligt, om Gustafsson icke blott uppehållit sig vid den fjärdedel av Lunds stift, där hemmansindelningen fortfor 1880, utan även något berörde de tre fjärdedelar, där begravningen i varv förekom vid samma tid. Med denna begravningsform, hur många nackdelar den än hade och har ur flera synpunkter, fick väl om någonsin satsen om allas likhet inför döden fog för sig. Man behöver för att fatta detta endast citera Örkenedsprästens ord i ämbetsberättelsen 1795: "Ofta sättes två à tre av olika kön, släkter och åldrar, förmögenhet och anseende i en och samma grav."

Den sociala skiktningen förekom enligt Gustafsson även vid griftetal, likpredikan och s. k. personalier. Framställningen är dock rörande dessa ting så knapphändig, att man icke kan få klar uppfattning om det verkliga förhållandet. Sålunda anför Gustafsson rörande personalierna endast några sporadiska belägg. Han menar att det är svårt att avgöra om personalier ännu fanns kvar vid ifrågavarande tid. Material härom torde väl icke vara omöjligt att uppleta. Från 1860-talet finns sålunda ett stort antal uppgifter från Karlstads stift. Biskop Sundberg bekämpade seden, som då ännu var bruklig, på sina visitationsresor. Sverker Ölander, som genomgått materialet, säger därom i ett nyutkommet arbete: "Dessutom ivrade han (Sundberg) var han än drog fram, emot det gamla bruket att vid begravingar föredraga långa personalier över den avlidne . . . Någon enstaka gång medgav han likväl, att denna gamla sedvänja under alldeles särskilda omständigheter kunde ha skäl för sig. I de allra flesta fall uppmanade han emellertid prästerna att

helt slopa personalieläsandet, och han lät även församlingen vid några tillfällen fatta ett direkt beslut om denna traditions upphörande."¹²

Gustafssons arbete avslutas med en framställning av sociala skillnader vid husförhören. Dessa för Sverige och Finland egenartade förhör gjordes obligatoriska genom 1726 års konventikelplakat, men redan tidigt skolkade de högre stånden och vid 1700-talets mitt visar enligt Gustafsson husförhörslängderna, att endast det lägre borgerskapet var närvarande. Tydligt är det kännedom om denna situation, som kommit domkapitlet i Lund att i sitt cirkulär 1821 även framställa denna fråga: "Äro i städerna Husbond-folket närvarande vid förhör, som anställas i deras hus?" Av de sex inkomna svar från städer i stiftet, som rec. funnit, framgår att i Trelleborg, Kristianstad och Ronneby inställde husbönderna sig mangrant. Från Sölvesborg meddelas däremot, att "husbönder akta ej mödan värt att därvid infinna sig, utan anse nog om de tillåta sina barn vara tillstädes". Från Malmö S:t Petri rapporterades, att sällan några andra husbönder var närvarande än de i vilkas hus förhören hölls. Kyrkoherden i Malmö Caroli lämnade liknande uppgifter med tillägget, att "av arbetande klassen äro kvinnorna mest allmänt tillstädes".

Om man efter dessa kommentarer, som icke rubbat Gustafssons viktigaste forskningsresultat, men på vissa punkter möjligen kunnat komplettera och nyansera dem, söker sätta in det föreliggande arbetet i den problemställning han i sin kommande avhandling kommer att upptaga, nämligen kyrkan och arbetarrörelsen, blir

¹² S. Ölander, Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden, Uppsala 1951, s. 232.

man trots det omfattande material som framlagts tveksam om de sociala avståndens betydelse för arbetarnas inställning till kyrkan. Den sociala skiktningen är i och för sig intressant, men vad har den i verkligheten betytt? Tveksamheten blir icke mindre om man gör en jämförelse med Norge och Danmark. Här förekom praktiskt taget aldrig hemnavigsel, hemmadop, själarिंगning (utom i en liten del av Jylland), eller husförhör. När alltså tre eller fyra av Gustafssons fem kapitel i våra grannländer icke är aktuella kvar-

står emellertid det faktum, att arbetarrörelsens motsättning mot kyrkan där varit minst lika stor som i Sverige. Måste man icke härav draga den slutsatsen, att de sociala avstånd i kyrkolivet, som Gustafsson konstaterat, är föga bärkraftiga, när det gäller att påvisa orsaker till den unga arbetarrörelsens motsättning mot kyrkan? Med intresse väntar man Gustafssons eget svar i den kommande doktorsavhandlingen. Genom den här kommenterade undersökningen, har han i hög grad spänt förväntningarna och väckt diskussion.

Church Customs from a Sociological Point of View

The reviewer presents a paper, entitled "Church Life and Social Class in Sweden around 1880. An inquiry into a sociological aspect of Church History", by Berndt Gustafsson, a young Swedish student of Church History. This is a preliminary study for Gustafsson's pending Doctor's Thesis on the relations of the Church of Sweden with the Labour movement from a sociological point of view. He is the first who uses the ethnological method of applying recorded traditions and dispersal charts to matters of ecclesiastical history. A number of indicators have been selected in order to illustrate the social differentiation of Church life, e. g. the allotment of pews in the churches, the times and places of baptisms, marriages, and burials, the passing and funeral bells, and the catechetical parish meetings peculiar to Sweden and Finland. In commenting the paper, the reviewer criticizes the author's principles, sources, and methods, besides bringing up fresh material. His main objections are directed on Gustafsson's rather unsatisfactory historical interpretation and somewhat one-

sided treatment of the material. Although in general agreeing with Gustafsson, the reviewer tries to modulate his conclusions by attacking some minor points. While for instance Gustafsson ascribes a stratifying influence to the payments for passing bells, the reviewer adduces additional evidence (Fig. 1) that passing bells were only tolled in the poor forest districts of the diocese of Lund in southern Sweden. By recently discovered material concerning "common" graves in the diocese 50 years earlier (Fig. 3) he proves that Gustafsson's map (Fig. 2) only shows a momentary situation in a dynamic process, from which no definite conclusions can be drawn. The reviewer also points out that there is nothing in Denmark or Norway corresponding to several of the social differences mentioned by Gustafsson. He therefore rather doubts the significance of these in producing the opposition of the young Labour movement to the Church. It will be interesting to see how Gustafsson will use in his prospective Thesis the material he has submitted in this paper.

Monteringsbara hus på 1800-talet

Av Arvid Bäckström

År 1818 eller kanske något tidigare hade Fredrik Blom påbörjat tillverkningen av sina flyttbara hus.¹ Vid sammanträdet den 21 februari 1820 inom mekaniska avdelningen vid k. lantbruksakademien föredrogs ett memorial från Blom och uppvisades en modell i $\frac{1}{12}$ skala av ett flyttbus.² I sitt memorial skriver Blom bl. a. följande:

”Det inlämnade förslaget avser mindre lanthus, som genom att vara flyttbara helt och hållet skilja sig från vanliga byggnader. Om jag medger, att ett sådant byggnadsätt må anses såsom ett steg tillbaka till byggnadshistoriens äldsta tider, varifrån vi ännu i våra dagar se ett fortfarande minne i Lapens flyttbara koje, skall detsamma böra tillerkännas många fördelar, vilka det vanliga byggnadsättet alldeles saknar. Modellen i $\frac{1}{12}$ skala visar huvudprinciperna av detta byggnadsätt i exempel av ett hus för lantman-

nen själv. Det största antal rum, vartill metoden bäst lämpar sig, är 8 à 9, ehuru det även kan sträckas därutöver.

Bland huvudorsakerna, som påskyndat verkställigheten i stort av detta förslag, har den önskan förnämligast varit att kunna sysselsätta åtminstone någon del av de i huvudstaden denna vinter kringvandrande arbetslösa timmermän och arbetare, vilka lika mycket förstöras av sysslolösheten, som av brist på föda och värme.

Byggnadsättet erbjuder lantmän och alla vänner av landet den fördel att, såsom det sker med de flesta andra arbeten, kunna rent av hos själva mästaren beställas, efter hos honom befintliga modeller och ritningar samt emot förut överenskommen betalning. Hus efter denna metod kosta mindre, men äro lika varaktiga som fasta boningshus. Flera delar av träarbetet kunna med maskineri verkställas, vartill en enkel mekanik kan apteras vid vanliga sågverk. För skoglösa provinser bereda de en lättare utväg till byggnaders uppförande, emedan de äro mindre skogsödande än vanliga trädhush; men i synnerhet äro de användbara vid mindre lantställen eller s. k. sommarnöjen. De skänka stadsboen, såväl ämbetsmannen som borgaren, en ökad lätthet att under sommaren, i njutningen av lantmannalivets behag, utan att störas av någon av dess omsorger, återhämta nytt mod och nya krafter till en fortsatt verksamhet i deras yrken. Den första sommaren går ej, som vanligt, i byggnadsomsorger förlorad; ty inom några få månader efter första förslaget kan den nya bostaden vara färdig. Han är då själv ägare av denna boning, inrättad helt och hållet efter egen smak och i alla dess delar avpassad efter hans behov och bekvämlighet. Utan minsta tvång av längre eller kortare arrende, med den mest oinskränkta frihet i valet av lokal, inskränker sig frågan blott till finnan- de av en plats, omkring ett tunnlands rymd,

¹ Angående denna tillverkning hänvisas även till Fataburen 1939 (Kring ett lusthus från Karl XIV Johans Djurgården) och till S:t Eriks årsbok 1940 (Fredrik Bloms flyttbara hus).

² Blom uppvisade också vid andra tillfällen för akademien modeller till olika flyttbus eller till förändringar därav. Han var hela sitt liv mycket intresserad av modeller. Såsom direktör sedan 1811 för den mekaniska skola, som 1798 inrättats vid konstakademien (och i vilken Blom varit elev), men 1813 lades under lantbruksakademien, hade han tillgång till k. modellkammarens modeller, som användes till åskådningsmaterial vid undervisningen. — Crusenstolpe efterlyste i mars 1852 en av Blom gjord modell av ”Stockholms förnästa del och k. slottets omgivning”, som denne i april 1847 genom överintendentensämbetet överlämnat såsom gåva ”till det allmänna” och som uppställdes på slottet, men nu, 5 år senare, var så försvunnen, att ingen visste, var den fanns!

vilken, för jordägaren själv ofta onyttig, kan i många fall även utan all avgift överlätas emot blotta fördelen av en närmare avsättning för jordägarens produkter — och inom loppet av några dagar står den nya boningen uppställd, erbjudande sin ägare ett annat förtroligt hem.

Med ett litet flyttbart hus av några få rum blir mången större egendomsinnehavare i tillfälle att själv följa ett större odlingsföretag, ofta på det avstånd från gården, att resor däremellan fram och åter medtog största delen av tiden. Nu följer han arbetet med egna ögon, och i mån av dess lokala fortgång flyttar han sig och har, om han så önskar, odlingen alltid framför sina fönster. Han har här ett nytt hem, där han, utom skygd av ett infallande oväder, ännu finner många av livets nödvändigaste behov uppfyllda och tillfälle att, då uppsikten över arbetet lämnar någon ledighet, bekvämligen sysselsätta sig med journalen och räkenskaper över odlingsföretaget eller med läsning i det yrke han omfattar.

Dessa boningshus böra bli dragfriare än vanliga timmerhus och kunna förvandlas till oflyttbara. I själva konstruktionen ligger fördelarna av en större variation i formerna, emedan flyttbarheten just därigenom faciliteras."

Såsom avnämare tänker sig Blom alltså närmast dem, som ha eller vilja skaffa sig mindre lantställen eller s. k. sommarnöjen.

Var det modellkammaren i förening med uppgifter från utlandet, som inspirerade Blom till hans patent? En tysk reseskildrare, Weyland, berättade t. ex. 1804, att i Philadelphia byggdes det 1794 så, att först uppfördes på den nyköpta tomten ett litet hus, i vilket ägaren bodde (tills det egentliga huset, kanske efter år, byggdes) och som sedan kunde göras om till kök och tvättstuga. Man kunde också på Philadelphias gator möta ett vidarevandrande hus.

Kanske man på 1700-talet börjat med smärre hus (bodnar, kurar) för redskap,

materiel o. d., vilka i sin helhet kunde flyttas till annan arbetsplats. Det är ju egentligen sådana, som böra kallas "flyttbara". Det nya med Bloms förslag låg väl däri, att husen kunde monteras upp och monteras ned (de borde snarast kallas *monteringsbara*) samt att de voro avsedda till *boningshus*, till hus "för lantmannen själv". Bloms memorial hade också till rubrik "Om flyttbara boningshus".

Tillverkningen — på "Rännarebanan" eller endast "Banan" i Stockholm — växte snabbt. 1820 beställdes redan tvåvåningshus och 15 större och mindre flytthus ha då utförts; 1823 är antalet, enligt Boyes Magasin, uppe i 32; 1824 exporterades också till Ryssland.³ Tyske författaren J. P. Richter (dvs. Jean Paul) omnämner 1822 i sin roman *Der Komet*, att "Major Blom bygger portativa hus i Stockholm". Och i ett av sina sista brev — daterat Berlin 27 nov. 1829 — till Erik Gustaf Geijer skriver Amalia von Helvig: "En landsman, Överste Blom, besökte oss för ett par dagar sedan på sin resa till Paris och Italien. Han visade oss sin inventiösa uppfinning att bygga hus på några få dagar och sedan kunna flytta dem till andra platser. Han har i Tiergarten satt upp några tilltalande prov härpå."

På 1820-talet började stockholmspres- sen intressera sig för uppfinningen och rapporterar då och då om tillverkningen.

³ Bloms goda förbindelser med Ryssland kunna möjligen förklaras därigenom, att hans lärare Johan Erik Norberg 1806 överflyttade till Ryssland och där blev verkligt statsråd, excellens och (finsk) adelsman. Han dog visserligen i juli 1818, men *några* ryska kontakter kunde Blom dessförinnan tänkas ha fått genom Norberg. (Om denne se G. Granmalms uppsats i *Daedalus* 1941.)

Den 29 september 1824 lästes i Journalen följande:

”*Stockholm*. Då, genom en i någon av våra tidningar för längre tid sedan införd artikel,⁴ allmänhetens uppmärksamhet blivit fästad på överstelöjtnant Bloms uppfinning av *flyttbara trähus*, torde det tillåtas oss att här lämna några underrättelser om denna uppfinnings vidare öden. Herr Blom har, sedan han började att därvid lägga hand, själv utfört 40 dylika byggnader utom dem, till vilka han lämnat ritningar. Av dessa äro sju av tvenne våningar och en övervåning till *ett corps de logis* på en av våra sätesgårdar i landsorterna. De av dessa hus, såväl de av 1 som av 2 våningar, vilka blivit byggda för att begagnas som vinterboningar, ha befunnits äga alla förmånerna av ett varmt trähus och av en genom tiden oföränderlig form, som icke är fallet med vanliga trähus, vilka ofta sätta sig och bliva vinda. Tvenne begagnas redan på en *fjärde* lokal, och flera ha blivit flyttade en till två gånger utan särdeles kostnad. En större byggnad av sju rum har blivit förd från Stockholm över sjöarna Mälaren och Vänern samt 13 mils landsväg i de svåraste backar och inom 8 dagar efter ankomsten varit uppställd och möblerad. Alla tvivel om dessa byggnaders flyttbarhet synas således vara av erfarenheten tillräckligt vederlagda. H. M. Konungen har genom de första beställningarna av detta slags hus i synnerhet understött uppfinnaren och satt honom i tillfälle att förvärva all därvid nödig erfarenhet, varom flera vid *Rosendal* uppförda dylika bära vittne. H. K. H. Kronprinsen har även befordrat framgången av detta företag, och H. Kongl. Höghet Prinsessan *Sophia Albertina* har på Tullgarn låtit uppföra en dylik byggnad. Genom den härvarande Ryska Ministern H. Ex. m. m. Greve van *Suchtelen* skall även hr Blom blivit anmodad att så väl för Hans Maj:ts Kejsarens som för Furst Narischkins räkning förfärdiga dylika hus, ävensom från flera utrikes orter beställningar ingått såväl av ritningar som av färdiggjorda hus. I avseende på kostnaden av ett sådant hus och ett av timmer lärer hr Blom ännu

⁴ Troligen åsyftas Stockholms Courier den 12 maj 1820.

ingenting kunna bestämma, då han saknat tillfälle att uppföra något av senare slaget av samma dimensioner; men i trakten av Stockholm torde jämförelsen slå ut till betydlig fördel till hr Bloms. När man besinnar, att ett vanligt trähus, för att bli så fullkomligen dragfritt som hr Bloms, ingalunda kan lämnas utan någon inre eller yttre revetering vare sig av murbruk eller bräder och räknar, som man bör, kostnaden därav till den övriga byggnadskostnaden, så tycks man redan vid första påseendet böra finna fördelen av det nya byggnadssättet. Den invändning man däremot skulle vilja hämta från väggarnas större tunnhet förfaller, då man besinnar, att det ej är tunnheten, men tätheten och sammansättningen, som är huvudsaken; i annat fall skulle man på samma grund förkasta bruket av glasrutor. Våra vanliga trähus av tunna, nästan planklika timmerstockar, om de jämföras med våra förfäders av grova runda trädstammar sådana de fälldes i skogarna, äro visserligen i anseende till väggarna vida tunnare än de flyttbara trähusen: likväl finner man dem alldeles tillräckliga för sitt ändamål.

I sammanhang med denna uppfinning står även den av flyttbara trappor, köksspislar och kakelugnar (av vanlig kakel). Av de senare har export redan skett till Amerika, Holland och Portugal. Förtjänsten av dessa uppfinningar tillhör även hr Blom, som skulle än ytterligare öka densamma, om han genom gravur eller stentryck meddelade allmänheten en fullständigare och åskådligare kunskap om sina flerfaldiga arbeten i det yrke, varåt han på ett så berömligt sätt ägnar sin tid.”

Hur intressant skulle ej en förteckning varit — om Blom gjort en sådan och den bevarats — över alla inhemska och utländska beställare och över vad de fått! Tidningens uppfordran till konstnärenfabrikören att i bild åskådliggöra sina skapelser var väl befogad; i ord blev uppfinningen beskriven både i in- och utländska tidningar. Om de litografier, som Blom lät göra i Paris och Florens, samt om en bild i Londons Literary Gazette läses i S:t Eriks årsbok 1940, s. 70, 66 och 63: alla visa de fasader (i något fall

också planer, men ej mer. Även bilderna i Kungl. lantbruksakademiens annaler och i Boyes Magasin visade endast fasaderna. Man kunde ju tänka sig, att factidskrifter i något av de länder, som berördes av denna handel, publicerat detaljbilder av själva den tekniska konstruktionen (jämför dock fig. 5 på s. 59 i nyssnämnda årsbok). De 51 teckningar av Blom, vilka i samma årsbok s. 70 omtalas såsom sända till Wiebeking för dennes verk Architecture civile äro icke av Fredrik Blom utan av arkitekten C. G. Blom Carlsson. De stuckos 1826 av Erik Åkerland under titeln: Stockholm och dess sköna nejder. Uppgift om dem saknas i Ragnar Josephsons levnadsteckning av C. G. Blom C:son i Biografiskt lexikon.

Den 27 november 1826 återkom Journalen till Blomhusen. Under rubriken "Om flyttbara hus. (Insändt)" kunde man där läsa:

"Under denna benämning har en sedan några år av hr överstelöjtnanten Blom gjord uppfinning av en ny konstruktion för trädbyggnader mer och mer utvecklat sig. För mängen, som dels ännu icke tagit någon kunskap därom eller ock endast hört namnet utan att göra sig reda för beskaffenheten och fördelarna av detta nya byggnadssätt, torde några ord därom vara så mycket välkomnare som ämnet mäktigt ingriper i en viktig hushållsgren och därför ensamt är förtjänt av en allmännare uppmärksamhet, varpå det dock dessutom har grundade anspråk. Att på landet såväl som i staden se och bebo prydliga och bekväma hus har länge och med skäl varit räknat såsom en huvudsaklig beståndsdel av både allmän och enskild trevnad, i synnerhet uti vårt klimat. Möjligheten att medverka till denna förmån har dock genom kostnaderna och svårigheterna vid de vanliga byggnadssätten egentligen blivit förbehållen åt den större förmögenheten, som ändå merendels funnit sig nödsakad hushålla på arkitektur och smak, såsom i våra tider mindre

brukliga. Alla påfund och genvägar, som i mer eller mindre mån minskar byggnadskostnaderna i allmänhet, ha därför alltid ur dubbla skäl utgjort ett värdigt föremål för sakkunnigas bemödande. Behaget av en treven boning sprides därigenom mera allmänt, och frestelserna att för besparing övertråda konstens första regler bli mindre och vida svårare att ursäktas. Till lösning av denna svåra uppgift är det som de ifrågavarande flyttbara husens uppfinning mer än hittills någon annan bidrager. Utom redan antydda fördelar av yttre prydighet och minskad kostnad äga de genom sin konstruktion i övrigt, till nästan alla delar, företräde framför de vanligt brukliga trädhusen, och för våra nog medtagna skogar lova de en riktig välgärning. En redan längre verkställighet av sådana flyttbara byggnader med för dem inventerade flyttbara eldstäder och trappor (uppfinningar, som även kunna i andra hus med förmån begagnas), torde för närmare kännedom av de grunder, varpå konstruktionen vilar, göra en blott hänvisning tillräcklig till k. lantbruksakademiens annaler 1819, där uppfinnarens beskrivning om de första försöken finnes införd; och 59 särskilda hittills förfärdigade byggnader av detta slag torde mer än överflödigt bevisa deras nytta och användbarhet till *bonings-, lust-, brunns-, sjuk-, vakt-, atteliers, salubodar, iskällare över jord, stall och andra ekonomibyggnader*. Av ovan nämnda verkställda byggnader, ävensom trappor och eldstäder, äro flera på beställning utskeppade till främmande länder, och förnyade rekvisitioner från dessa orter vitsorda såväl att de där godkänts som att utläningen, i detta som många andra fall, ofta är den förste och verksammaste att draga fördel av våra påfund och upptäckter. Andra hus äro från huvudstaden för särskilda tillfällen *utlånta* till de avlägsnaste landsorter, där uppsatta, begagnade och hit återsända samt ytterligare på 5 eller 6 ställen flyttade och brukade, och ett på Rännarebanan vid k. lantbruksakademien ännu kvarstående hus av denna invention utvisar, att uppfinningen även med lika fördel kan begagnas vid tvåvåningshus, ävensom huru enskilda avdelningar därav utan olägenhet eller tidsspillan och med ringa kostnad kunna förändras, tilläggas eller fräntagas och lika med det hela söndertagas och flyttas efter behag. Genom denna

egenskap att vara nästan så rörliga som en möbel äro dessa hus särdeles lämpliga för boställsinnehavare och arrendatorer.

Då ett vanligt timmerhus för den olidliga sjunkningens skull ej får och näppeligen kan förfärdigas på flera år, kan ett s. k. flyttbart hus på några månader uppföras, målas och inflyttas såsom ej underkastat sjunkning eller kastning. Utan dyrbar yttre beklädnad vinner ett timmerhus varken utseende eller varaktighet; på ett flyttbart är blotta väggen lika pryddlig som den omsorgsfullaste beklädnad och säkerheten för dragfrihet och värme vida större, helst man på väggarna i ett sådant lätteligen kan upptäcka alla fel och draghål, som på ett timrat ganska ofta dölja sig för det skarpsyntaste öga. Icke tjockleken utan tåtheten av en vägg bestämmer köldens ut hållande, och mossans torkning och ojämna fördelning i alla fogar på en timmervägg äro icke de enda olägenheterna av denna ganska förkastliga, dock i en timmervägg ej umbärliga stoppning, som vid ett flyttbart hus ej ens kommer i fråga.

Om de s. k. flyttbara husens pryddlighet och bekvämlighet torde icke vara mer än en mening; och ehuru verkställda i Stockholm och under omständigheter, som gjort omöjlig all på annan ort och vid andra förhållanden lätt besparing för deras uppförande, ha de ändå både i materialier och arbetslön vida understigit kostnaden för dylika trädhushus av vanlig konstruktion.

Då härvid besinnas, att de redan uthärdat tidens prov och däribland det, efter många omdöme, för dem svåraste, nämligen i senare åren inträffade alldeles ovanliga stormar, vid vilka tvärtom fasta byggnader blivit skadade, så är det en verkligt patriotisk önskan, som också föranlett denna flyktiga uppsats, att det ifrågavarande byggnadssättet måtte ännu allmännare kännas, begrundas och antagas, varigenom hr Bloms under så många andra företag åt detta ägnade berömliga nit och uppoffringar säkerligen skulle finna den vackraste belöning."

I propagandan för Bloms flytthus framhövdes alltmera sociala och national-ekonomiska, ja, nationella synpunkter. Denna propaganda — antingen be-

hövdes den ej eller också hade den en otrolig effekt: ty när Blom 1853 rycktes bort av koleran, hade han under 35 år såsom flytthusbyggare fått se sina skapelser utskeppade till ett otal hamnar över jordklotet. Ett erkännande av Bloms nyttoarkitektur liksom skymtar i orden på hans gravvård på Galärvarvets kyrkogård ute på Djurgården i Stockholm:

"Med öfverlägsna insigter och oförtrottad verksamhet gagnade han i rikt mått staten och det allmänna."

I minnestelet över Blom i konstakademien säges visserligen, att han "erhölt patent" på uppfinningen av flyttbara böningshus av trä. Men någon svensk patenthandling för honom har ej påträffats; den borde antingen utfärdats enligt förordningen om privilegia exclusiva av den 28 april 1819 eller senare enligt k. förordningen om patenter av den 13 dec. 1834. Blom fick också uppleva konkurrens på området, både inhemsk och utländsk. Tidskrift för praktisk byggnadskonst omtalar t. ex. 1850, att herrar Siewers och Wennberg ute på Djurgården i Stockholm ha under arbete en mängd flyttbara hus, som med första öppet vatten skola avgå till Kalifornien, och att engelska byggmästare Mannings flyttbara hus för emigranter i flera år utgjort en exportvara från London till engelska kolonierna i Australien; tidskriften avbildar och kostnadsberäknar både de svenska och engelska flytthusen.

Bloms arvtagare i flytthusbranschen blev arkitekten Pehr Johan Ekman. Denne hade på konstakademien varit elev till Blom och förblev hans lärjunge i flera avseenden även i fortsättningen. Ekmans bästa verk blev nog Börsbygg-

naden i Göteborg.⁵ Men 1858 finna vi honom i Stockholm i färd med att grunda en fabrik. Ingrid Johansson skriver om honom i Biografiskt lexikon att han såsom fabriksägare ville "skapa en utländsk marknad för sin tillverkning, som delvis bestod av färdiga trähus. Han lyckades själv ej så väl ekonomiskt. Ekmans verksamhet förbehåder i sin mån den fabrikation av monteringsbara trä-

⁵ Se Maja Kjellins förträffliga arbete om denna byggnad, 1949.

hus, som spelar en så stor roll i nutida kultur". Ja, men perspektivet bakåt? Författarinnan visar sig helt okunnig om Bloms flyttbara hus; de nämnas ej med ett enda ord, fastän utan dem kanske Ekmans snickerifabrik på Kungsholmen aldrig kommit till.

Till sist en slumpvis fångad notis ur Svenska Dagbladet den 30 april 1891: "Från Stockholm avsändas i dagarna ej mindre än 12 fullt färdigbyggda villor från Ekmans snickerifabrik för att över Hamburg fraktas till Rio Janeiro."

Movable Houses from the Nineteenth Century

Fredrik Blom (1781—1853), officer, architect, member of the Academy of fine arts in Stockholm, in 1818 started manufacturing of movable houses made of wood. In Febr. 21th 1820, a model of a moveable house was demonstrated in the Royal Academy of Agriculture and there, Blom laid out a memorial where he gave an account of the way of erecting and the practical use of such a house. These houses, bigger or smaller, of one or of two floors, were manufactured in Stockholm and getting a great sale in and out of Sweden. The invention included also moveable staircases, kitchen fire-places, stoves of earthen panes (the later for export to America, Holland and Portugal). The Stockholm newspapers took a great interest in the

invention, and two articles on the subject are quoted, in 1824 and in 1826, both presenting the advantages and the commodiousness of the houses. The next Swedish inheritor to Blom was the architect P. J. Ekman and the carpentry manufactory, founded in Stockholm by him, is still existing. In 1850, a Swedish gazette mentions, that British house-builders in London erected movable houses for emigrants, and that these houses for several years had made an export article to the British colonies in Australia.

The new supplies to the history of the movable houses which are given above are completing the author's articles in *Fataburen* 1939 and in *S:t Eriks årsbok* 1940.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

ARON ANDERSSON: *English Influence in Norwegian and Swedish Figure-sculpture in Wood 1220—1270*, Stockholm 1949. 319 s., 173 ill., 1 karta.

Själva ämnet för Aron Anderssons bok, påvisandet av engelskt inflytande i norsk och svensk träplastik 1220—1270, förefaller vid första påseendet omöjligt att behandla. Ty den skandinaviska plastiken från denna tid består av träskulpturer, men England äger från samma tid inga skulpturer i trä — och den enda bevarade trämadonnan i Victoria & Albert Museum (A 79/1925) är, om över huvud taget av engelskt ursprung, förmodligen äldre än 1220 och i varje fall utan släktskap med de skandinaviska skulpturerna och därför omöjlig för förf. att utnyttja som jämförelsematerial. Å andra sidan är den engelska skulpturen under denna epok icke oavhängig utan liksom den tyska inspirerad av fransk katedralplastik. Slutligen finns det icke en enda urkund om export av träskulpturer från England till Skandinavien mellan 1220 och 1270. Alltså kunna överensstämmelser mellan engelsk katedralplastik och skandinavisk träskulptur teoretiskt förklaras på mycket olika sätt: 1) som import av original från England; 2) som arbeten av till Skandinavien invandrade engelska bildskärare; 3) som tecken på ett "opersonligt" engelskt stilsinflytande; 4) som självständiga parallellföreteelser beroende på gemensamma franska källor. — Aron Andersson räknar med alla fyra möjligheterna. Beträffande den av honom företagna indelningen i grupper av konstverken efter detta schema medger han — icke inledningsvis utan på s. 220/21 — att bedömningen är och måste vara "subjektiv". De enligt författarens mening mest fulländade skulpturerna betecknar han som importerade engelska original (Mikael från Mosviken, madonnorna från Austråt, i Svenneby och

från Biri, krucifixet i Mofalla) eller som "möjliga" engelska original (krucifixet från Fresvik, madonnan från Enebakk, Maria och Johannes från Skoger) eller som arbeten av i Norge verksamma engelsmän (madonnan från Hove, madonnahuvud från Öystese, Johannes från Heggen, krucifixgruppen från Balke). Alla dessa skulpturer äro av ek. Där emot anser förf. de i furu ("pine") arbetade bilderna som madonnan från Lillhårdal och fem besläktade, antependiet från Villnes, läktarrelieferna i Kinn, Hedalmadonnans skåp, krucifixet från Heggen m. fl. som norska. Det stämmer väl överens med, att de tre överhuvud taget bästa furubilderna från denna tid i Skandinavien (Olof från Dale, Mikael från Röldal, en diakon i Bergen) icke visa engelskt utan prononcerat franskt inflytande. Dock drar sig förf. för att förklara *alla* ekfigurer för engelska; helt visst, de äro icke alla första rangens arbeten (Avb. 61, 105, 110, 119, 120), men t. ex. vid Lybecks bättre kontrollerbara exporttillverkning tillkommo förstklassiga arbeten av europeisk rang samtidigt och på samma plats som rent provinsiella och grova skulpturer — och också de senare såldes och exporterades i urkundligt belagda fall (t. ex. altaret i Clues och besläktade). Att några av ekskulpturerna i Norge ha bildat skola där och verkat stilbildande, bevisar icke heller, att de själva tillkommit i Norge: exempel som Viklamadonnan och andra importerade arbeten i Sverige och andra mellaneuropeiska länder lära, att främmande skulpturer framför allt i sin egenskap av nya andaktsbilder kunna verka typbildande och inspirerande för den inhemska produktionen. Därför skulle man med en annan "subjektiv" inställning än förf. kunna betrakta om inte alla ekskulpturer så dock åtskilliga fler än dem som anförts som engelska original, förslagsvis madonnan i Hedal, och framför allt den utomordentliga *stående* madonnan från Spydeberg, som sy-

nes vara en av samtidens skönaste europeiska madonnabilder; alldeles avgjort betraktar jag den helige Paulus från V. Gausdal (i Nordiska museet) som engelsk, ty om det över huvud taget existerar ett exempel på ett glänsande överförande av det engelska miniatyrmåleriets stil i träplastik, så är det detta mästerverk.¹ Över huvud taget är en grundläggande skillnad möjlig att fastställa mellan karaktären i fransk plastik som övervägande *plastisk* och karaktären i engelsk plastik som övervägande *grafisk-linär*. Och genom en sådan grundläggande väsensskillhet avvika dock aposteln från Norra Vånga och det av Andersson med rätta som besläktat anförda krucifixet från Alsike från de motivhistoriskt jämförbara franska arbetena och närma sig den engelska plastiken (dock äro helt allmänt förhållandena i Sverige under 1200-talet andra än dem i Norge; jämte "pine" förekomma asp och ek som inhemskt material).

Det visserligen icke för Norge men för Sverige existerande problemet om tyska impulser, som komma samtidigt med det engelska inflytandet, har förf. icke berört. Det finns i Nordtyskland några kringströdda monument, som kunna erinra rätt mycket om dem av Andersson diskuterade (altar-reliefer från Grönau; diakon i Lichtenhagen; krucifix från Grossenaspe; madonna i Humptrup,² utan att man i dessa fall har anledning att tänka på engelskt inflytande); det storartade krucifixet i Ununge (s. 158 not 3) anser jag icke vara danskt (jfr mitt motförslag i Zeitschrift f. Kunstwissenschaft 1, 1947,

s. 83); diakonen i Bergen (avb. 130) är kanske ett liturgiskt bokstall (bokbärare) i en diakons gestalt, en typ som kan påvisas på kontinenten flerfaldiga gånger fr. o. m. 1200-talet (Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte I, Spalte 1220 ff.).

Aron Anderssons metod och arbetsresultat övertyga helt och hållet. Renhårigheten i hans arbete uppskattar man till fullo, när man erinrar sig V. C. Habichts försök att utan grunder och historiska hållpunkter och utan jämförelsematerial destillera fram "Hildesheim"-skulpturer ur svensk plastik från 1200- och 1300-talen! Hos Andersson är varje förslag till gruppering omsorgsfullt motiverat, så att det subjektiva i denna "subjektiva metod" knappast förnimmes.

Det är en njutning att läsa Anderssons arbete; det börjar med en översikt av engelsk katedralplastik från förra delen av 1200-talet, som i skrivande stund måste gälla som den modernaste framställningen av den engelska plastikens historia från denna epok. Författarens karakterisering och bevisföring är träffande, ja spännande, och ofantligt levande, samtidigt parad med oerhörd noggrannhet och precision, ett arbete vilket som intet annat fortsätter den bästa svenska traditionen från baron af Ugglas, dessutom i marginalen och i förbigående fullt av uppslag för närliggande områden och andra monument, som i boken blott kunna nämnas, och kunskapsrik i fråga om hela den moderna konst-historiska litteraturen i Europa och Amerika.³

Hans Wentzel.

¹ Den utomstående kan visserligen på grund av de konservativa fotografierna ofta över huvud taget knappast ana, hur storslagna och betydande originalen äro!

² Kunstdenkmäler von Schleswig-Holstein, Kreis Südtondern, 1939, Abb. 83.

³ Vid bokens användning är man t. o. m. tvungen att läsa den, ty Andersson har icke upprättat någon katalog, där man på ett överskådligt sätt kunde ta del av de enskilda konstverken och författarens mening om dem; i texten saknas också mestadels bildhänvisningar.

KORTA BOKNOTISER

LAURITZ OPSTAD: *Moss Jernverk*. Moss 1950. 301 s., 27 pl. Inb.

I Skandinavien historia är den lilla staden Moss i Östfold ryktbar genom den konvention, varigenom Sverige och Norge förenades till ett

rike, och som undertecknades här. Denna händelse har också fått vederbörligt utrymme i fylkeskonservator Opstads historik över Moss Jernverk, vars vackra administrationsbyggnad togs i anspråk vid förhandlingarna under de skickelse-digra dagarna i augusti 1814.

I övrigt är arbetet ett förtjänstfullt bidrag till norsk industrihistoria med intresse även för svensk publik, bl. a. därigenom att flera av brukets produkter, främst de bekanta vindugnarna av gjutjärn också exporterades till Sverige. "Mosseovner" påträffar man ännu här och var i de västsvenska landskapen. Form och dekor på dessa ha tidigare översiktligt behandlats av riksantikvarien A. Nygård-Nilssen i hans arbete om norsk järnskulptur 1944. Opstad drar fram ytterligare material och ger mer detaljerad typ- och tidsbestämning. Dessutom lämnar han en monografisk skildring av brukets egen historia på ett föredömligt sätt.

G. v. S.

ALF HENRIKSSON och BIRGER LUNDQUIST: *Eriksgata*. Bonniers förlag, Stockholm 1950. 303 s., ill. Inb. kr 18: 50.

De gamla vägarna kunna ännu utöva sin lockelse även på människor utom fackkretsen av kulturhistoriker. Det framgår tydligt av den roliga bok, som redaktör Alf Henriksson skrivit och till vilken Birger Lundquist gjort teckningar. Man har valt Eriksgatans väg för en resa, som inte bara gäller sevärdheterna i nutiden invid vägen eller på avstånd från densamma — som f. ö. ibland blir rätt betydande (men det ökar bara bokens värde) — utan också med välkomna små utvikingar, minnen från det förlutna, som t. ex. små drag ur dräktens historia, notiser om öl och brännvin, tronföljdsvalet 1810, Engelbrekt och Hansan, antikvitetshandlare Magnus Ferlin, Karl XI som människa och allt möjligt annat smått och gott. Det hela berättat okonstlat enkelt med uppenbar glädje att få tala om vad författaren vet. Med säker sovring har av det överflödande stoffet bara karaktäristiska — naturligtvis också roande — detaljer fått komma med. Allt gör ett omedelbart sympatiskt intryck och boken måste räknas som en av de allra bästa i sitt slag. Så lättserverat och samtidigt vederhäftigt brukar sällan dylika reseböckers material vara. Klart är att enstaka detaljer kunnat få en mindre riktig form som t. ex. om långbyxan, som också förekom under medeltiden, eller att Birgitta inte byggde klostret i Vadstena på 1360-talet (eftersom hon bodde i Rom på den tiden), och likaså att Engelbrekt inte gick in i rådhusalen i samma stad (åtminstone inte den nuvarande, som byggdes hundra år senare). Liksom andra resenärer råkar författaren ut för svårigheten att komma in i en kyrka — i detta fall t. o. m. Strängnäs domkyrka. När inte ens domkyrkorna kunna hållas öppna, vad skall

man då begära av landskyrkorna? Någon gång lägger författaren märke till vanprydande skyltar; värst är Aspahögen, som delvis skymms av en skylt, uppsatt av Konsum "icke tillfreds med att dekorera alla landets samhällen med vita huslådor och standardiserad futura". Det låter bra. Till den ypperliga texten ansluter sig värdigt Birger Lundquists teckningar. Vem skulle göra sådant bättre här i landet? Hans fina linjestil har både pregnans och tonvärden. Den tolkar i sin berättande uttrycksstil samma humör som Henriksson. Här finns inte bara utomordentliga illustrationer utan också fina landskap och roliga snapshots. Att bilderna sammanförts med texten på ett ytterst smakfullt sätt behöver egentligen inte heller sägas. — En reflexion inställer sig efter läsningen: var finns väl det påpassliga turistföretag, som nu omedelbart engagerar denna lyckliga författarduo att göra alla tiders resehandbok?

B. C.

GERDA BILLING: *Den oförglömliga prästgården*. Diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm 1950, 164 sid., ill. Häft. kr 5: 50.

Biskopinnan Gerda Billing har i en liten bok skildrat minnena från professors-prebende-prästgården Hagby nära Uppsala, där Einar Billing tjänstgjorde åren 1909—1918. Fastän denna tid inte ligger så långt bort är det i många hänseenden en annan och ålderdomligare kulturmiljö, som möter oss i den intressanta framställningen. Prästgårdens manbyggnad från 1700-talet stod ännu kvar och var en utmärkt sommarbostad för professorsfamiljen. (När huset sedan degraderades till arrendatorsbostad blev det på det bedrövligaste sätt vandaliserat). Livet i denna idylliska miljö förflyöt lyckligt; läsaren får vara med om trädgårdsskötsel och åkerbruk, skördefester, missionsauktioner och kalas i bondgårdarna, främmande i prästgården, vådliga skjutsfärder och vackra promenader. Men tavlan vore inte riktigt sann utan skuggor; man skyntar slitningar med frikyrkofolket och får bevittna eldsvåda i ladugården och påkostande husesyner. Växlingen har sin egen rytm eller som författarinnan säger: "Med varje nytt år i Hagby tog man liksom åter fatt i en roman, vände ett blad och började ett nytt kapitel." Gerda Billings minnen blir i sin uppriktiga, okonstlade form och sin osminkade miljöskildring nästan en motsvarighet till Samuel Ödmans klassiska prästgårdsskildring.

B. C.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFRÉN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING ..... 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. .... 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND ..... 5:—
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG ..... 20:—
- Norrländskt sågverksliv* av REIN-
HOLD OLSSON ..... 10:—
- Pataholm* av MANNE HOFRÉN ... 12:—
- Skottsbergska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGTSSON 9:50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
RÉN ..... 14:—
- Svensk allmogekost, I—II, av*
NILS KEYLAND ..... 45:—
- Bygd och yttrevärld* av SIGFRID
SVENSSON ..... 8:—
- Dalmålningarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst* av BRYNOLF HELLNER .... 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG ..... 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG ..... 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG ..... 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER .... 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM ..... 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN ..... 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER ..... 100:—
- The Skolt Lapp Community Suen-
jelsijd* av KARL NICKUL ..... 35:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON ..... 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skräsiggill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADII ..... 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL ..... 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST ..... 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER ..... 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON ..... 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF ..... 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN ..... 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF ..... 1:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA NY-
LÉN ..... 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN ..... 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON ..... 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN .... 16:—

Sten Lundwall
**STJÄRNSUNDS-
UREN**

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förra hälft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 12: —

inb. 16: —

NORDISKA MUSEET

Hilding Celandér
**STJÄRN-
GOSSARNA**

"i sanning en bok full av folklig bildgestaltning, fantasieggande, klarläggande och roande. Svenska kulturhistoriker och hembygdsforskare ha sällan fått en rikare och mera stimulerande gåva."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 24: —

inb. 30: —

NORDISKA MUSEET

MIRANDA
i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kulturdokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse får den genom de intima inblickarna i svenska förhållanden och miljöer."

*Olof Jägerskiöld i
Meddelanden för Riddarhuset*

Pris häftad 20: —

inb. 26: —

NORDISKA MUSEET

Sam Owen Jansson
MÅTTORDBOK

"komprimerad men oerhört innehållsrik... till utomordentligt god hjälp för släktforskare och andra historiskt intresserade... — ger på alla väsentliga punkter klart besked, så långt det över huvudtaget är möjligt att lämna upplysningar..."

Östgöta Correspondenten

"en ytterst nyttig liten bok... Det bör tilläggas att boken är ovanligt nöjsam att bläddra i..."

Per Collinder i Svenska Dagbladet

"en fascinerande lektyr... det är ett nöje att läsa den tvärs igenom utan hänsyn till att den egentligen bara är avsedd att slå upp i."

Alf Henriksson i Dagens Nyheter

Pris kr 5: 50

NORDISKA MUSEET